

Bob Jessop

AZ ÁLLAMLEVEZETÉS(STAATSABLEITUNG)- ELMÉLETEK TARTALMI ÉS MÓDSZERTANI BÍRÁLATA*

AZ ÁLLAM FORMÁJA ÉS FUNKCIÓI

Míg a legtöbb stamocap-elmélet néhány általánossá emelt, de némiképp mégis meghatározatlan alapfogalommal igyekszik leírni és megmagyarázni a modern kapitalizmust,** egy másik, alternatív megközelítés azt hangsúlyozza, hogy a polgári állam formáját és funkcióit a politikai gazdaságtan legelvontabb tételeiből kell szisztematikusan levezetni. Szemben az egyes államalakulatok egyedi vonásainak általános fogalmak alá való besorolásával (mint például a monopóliumok és az állam egyetlen mechanizmusba való összeolvadása, amit elsősorban az imperializmus leninista elméletéből merítettek), az úgynevezett „Staatsableitung” (az állam levezetése) megközelítési mód *A tőke* módszeréhez nyúl vissza, és arra tesz kísérletet, hogy a modern államot legáltalánosabb meghatározásaiból kiindulva, lépésről lépésre, annak sokszínű, esetleges egyedi megvalósulási formái és funkciói felé előrehaladva értelmezze. [A szerző a továbbiakban alapvető terminusként használja a levezetés (derivation, Ableitung) és a *formaelmélet* fogalmát az adott környezethez tartozó szerzők tárgyalásához. – Szerk.] E módszer hívei általában arra összpontosítják figyelmüket, hogy a legelvontabb meghatározásokat egy részletezőbb vizsgálódás előfeltételeként vezessék le, s ennek megfelelő elvont fogalmakat és tételeket vesznek át az egyszerű és/vagy tőkés áruterelés marxista elemzéséből. Vállalt elméleti szigorúságát és az elméleti absztrakció magas szintjét tekintve ez a megközelítési mód alapvetően különbözik (néhány fontos kivételtől eltekintve) a legtöbb stamocap-elmélettől, és komoly figyelmet érdemel mint az államelmélet sajátos felfogása. Ebben a fejezetben a nyugatnémet és angol államelmélet fejlődését vizsgáljuk és értékeljük a modern állam elemzésében elért eredményeit.

* Részlet Bob Jessop *The Capitalist State. Marxists Theories and Methods* című könyvéből (New York University Press, 1982).

** Az állammonopolista kapitalizmus(stamocap)-elméletek tartalmi és módszertani bírálatáról szóló rész a *Létünk* 1988/6. számában olvasható, akárcsak Bob Jessop könyvének recenziója Miloš Nikolić tollából.

Az állam elemzését mint fontos elméleti problémát Nyugat-Németországban és Nyugat-Berlinben a hatvanas és a hetvenes években fedezték fel újra, és ebben az időszakban ez a kérdés dominált a német marxisták körében. Ez a ki-tüntető figyelem a sajátos nyugatnémet történelmi helyzetnek tudható be. Gazdasági síkon nézve az államapparátusban addigra jelentős növekedés ment végbe, és az 1966–67-es, valamint az 1974–75-ös gazdasági válság idején tanú-sított állami aktivitás, beavatkozás, legalábbis az utóbbival kapcsolatosan, többé-kevésbé sikeresen látszott megoldani a válságot. Politikai síkon az 1966–67-es válság előkészítette az utat a szociáldemokrata kormány számára, amely-nek erős szakszervezeti kapcsolatai biztosították a munkásosztály támogatását a válság kezeléséhez és a reformista programhoz. Egy polgári rezsim ilyenén tá-mogatásának a megszilárdulása és a nyugatnémet gazdaság tartós növekedése súlyos elméleti és politikai problémák elé állította a különböző parlamenten kí-vüli baloldali pártokat, csoportosulásokat és irányzatokat. Ez párosult az „erős állam” kialakulásával, amely a szociáldemokrácia hegemoniáját volt hivatott megerősíteni az „extremizmus” adminisztratív, jogi és rendőri elnyomása ré-vén, továbbá összekapcsolódott Nyugat-Németország hegemoniára törekvésé-vel a Közös Piacon belül, de a tágabb világban is. Ideológiai síkon a parlamen-ten kívüli baloldalnak szembe kellett nézni a Szövetségi Köztársaság alkotmányos és demokratikus államformájának dicsőítésével és a keletnémet sztálinista diktatúra elutasításával. Ez a kontraszt hozzájárult a munkásosztály antikom-munizmusának fenntartásához, és olyan választ igényelt, amely túlmegy a pol-gári állam lényegében elnyomó jellegének dogmatikus ismételtetésében. Rövi-den: míg az olyan országokban, mint Olaszország és Franciaország a munká-sosztály ipari és politikai harcainak erős hagyományai következtében mind a gazdaság, mind az állam elemzésénél az „osztályelméleti” megközelítés került előtérbe, a nyugatnémet marxistákat a körülmények inkább afelé terelték, hogy e kérdéseket jóval deterministább és „tőkeelméleti” perspektívában vizsgálják, a forradalmi változás hordozóját pedig a munkásosztályon kívül keresik. Azonban ahogy egyre ellenőrizhetlenebbé vált a gazdasági válság, és válságje-lenségek kezdtek mutatkozni a tömegek integrációjában is, mind jobban lát-szottak az állam levezetéséről folytatott vita korlátai is, és új kezdeményezések születtek az elmélet és a politika terén (a történelmi háttérrel illetően lásd: Clas-sen, 1979, 1–6. o; Cobler, 1978, az egész mű; Hirsch, 1980 b, 116–141. o. és Minnerup, 1976, 7–44. o.).

Eredetileg a levezetés-vita a kapitalista állam formájának és funkcióinak meghatározása körül forgott, így próbálva kimutatni a politikai reformizmus korlátait. Valamennyi résztvevő szándékának, céljainak megfelelően a vita a „jóléti állam illúziójának” bírálatával vette kezdetét, s itt állt elő Müller és Neu-süss a levezetéses gondolatmenet főbb elemeivel. Azt állították, hogy minden-fajta „revizionizmus” alapja egy kettős látásmód, nevezetesen egyrészt az, ho-gy az állam független a termeléstől és annak gazdasági tövényszerűségeitől, és ezek helyett *sui generis* politikai erőviszonyokra reagál; másrészt, hogy a politikai erőviszonyok úgy alakíthatók, hogy az államhatalmat fel lehessen

használni a tőkés termelés ciklikus és válságra hajlamos menetének szabályozására, hogy a jövedelmet megtermelésének módjától függetlenül lehessen újrafelosztani, és hogy a kapitalizmust lépésről lépésre lehessen átalakítani (Müller és Neusüss, 1970, 13–14., 18–19., 21., 26–27., 34. o.). A revizionisták egyik periódusban sem vették figyelembe, hogy az állam és a termelés mint a tőke átfogó mozgásának elkülönült mozzanatai között lényegi összefüggés van, s így képtelenek voltak érzékelni, hogy a tőkefelhalmozás törvényszerűségei korlátozzák az állami beavatkozást. Közelebbről: elkerülte figyelmüket az áru mint csereérték és mint használati érték kettős jellege, a tőkés termelésnek mint a tőke értékesülése eszközének és mint technikai munkafolyamatnak a kettős jellege, a bérnek mint változó tőkének és mint a munkás jövedelmének kettős jellege stb.; s így azok a korlátok is, amelyek közé ezek az ellentmondásos formák a gazdaságirányítás és a jóléti tevékenység területén az államot szorítják. Az efféle revizionizmussal Müller és Neusüss azt az állítást szegezi szembe, hogy az állam természete és korlátai csak az értéktöbblet-termelés törvényszerűségei alapján érthetők meg (1970, 23–24., 24–25., 47–49., 61. o.).

Müller és Neusüss hangsúlyozza, hogy előbb az árut a tőkeviszonyok keretén belül meg kell termelni, mielőtt piaci és politikai tevékenységgel szét lehetne osztani, s azt hangsúlyozzák, hogy előbb az államnak ezeket a kereteket kell biztosítani, mielőtt újraelosztó tevékenységét megkezdhetné (1970, 43. és a következő oldalak). Voltaképpen azt állítják, hogy az állami beavatkozás nem csupán egy olyan másodlagos tevékenység, amely az önfenntartó piac hatásainak módosítására irányul, hanem lényegi fontosságú a tőkés termelés és piaci viszonyok működése szempontjából. Mert amíg az egyedi tőkék a profitért versengenek, saját közvetlen érdekeik érvényesítéséért küzdve, s megpróbálják megkerülni e tevékenység korlátaikat, szükséges valamilyen külső erő, amely az általában vett tőke érdekeit érvényesíti. Ugyanakkor Müller és Neusüss azt is állítja, hogy az egyes munkások képtelenek megvédeni kollektív érdekeiket munkaerejük – árubabocsátás céljából való – újratermelés során: így az államnak a munkásosztály szerveződését is ösztönöznie kell (bár a reformizmus határain belül maradvá), hogy biztosítsa az árutermelés fennmaradását (1970, 69., 80–81. o.). Ebben az összefüggésben idézik Marx elemzését a gyári törvényekről, hogy rámutassanak, milyen fontos szerepet játszik az állam a munkaerő védelme révén a tőke újratermelésének hosszú távú biztosításában (1970, 60–70., o.). Mivel az állam a tőke–munka viszony mindkét pólusán részt vesz a tőkés újratermelésben, s ennek keretében reagál az osztályharc hullámlására, amint azt a „közsféra” közvetíti, semlegesnek tűnik, s ennél fogva fenntartja a reformisták körében uralkodó „jóléti állam illúzióját” (1970, 70–72., o.). Habár az államnak szüksége van ebben a vonatkozásban bizonyos mértékű függetlenségre és manőverezési lehetőségekre, autonómiájának a tőkefelhalmozás követelményei következtében megvannak a maga határai. Ahol az osztályharc erőviszonyai azzal fenyegetnek, hogy a kormány túlkényszerül ezen a határon, ott erőszakkal fog fellépni a munkásosztály ellen (1970, 72. o.). Ugyanakkor Müller és Neusüss felhívja a figyelmet, hogy a tőkés állam mint polgári politikai intézmény elsődleges funkciója nem az elnyomás (ez *valamennyi* állam jellemzője), hanem az, hogy az általában vett tőke oldaláról beavatkozva megold-

ja a „társadalmi problémákat” (1970, 77. o.). Egyúttal azt a következtetést is levonják, hogy ha a tőkésállam képtelennek bizonyulna szembeszegülni a társadalmi önpusztítás tendenciáival, amelyek benne gyökereznek a tőkés kizsákmányolásban és versenyben, akkor szertefoszlana a „jóléti állam illúziója”, és a munkásmozgalom képes lenne előrelépni a szocializmus felé. Éppen ez a perspektíva mutatkozik meg abban, hogy az állam fokozódó mértékben képtelen a relatív (az abszolúttal szembeállított) értéktobbleten alapuló tőkés kizsákmányolás szabályozására, és a munkásosztály ennek megfelelő azon igényében, hogy a tőkével közvetlenül a termelésben szálljon szembe (1970, 85–90. o.).

Ez a fontos mű csíráként tartalmazza a későbbi *Staatsableitung*-vita valamennyi fő alkotóelemét. Külön figyelmet érdemel az a vehemencia, amellyel a revizionistákat, reformistákat és a frankfurti iskola teoretikusait támadja, akiket Müller és Neusüss a „jóléti állam illúziójával” vádol. Ez a polemikus él aztán a *Staatsableitung*-vita során jócskán tompul, a későbbi tanulmányok tónusa jóval „akadémikusabb”, kevésbé személyes, még ha hasonló kérdéseket érintenek is. Nevezetesen Müller és Neusüss a polgári állam sajátosságát vizsgálva, *formai* oldalról a – termelés materiális anarchiájával szembeállított – társadalom mint egész illuzórikus közösségként fogja azt fel, *funkcióját* pedig a tőkefelhalmozás által előidézett társadalmi problémák ellenőrzésében látja. Vizsgálják a polgári állam látszólagos osztálysemlegessége és az „ideális kollektív tőkés”-ként vett *lényegi osztályjellege* közötti közvetítéseket. Végül tárgyalják az *állami beavatkozás* inherens *korlátait* a kapitalizmus körülményei között, és a lehetőségeket a *munkásosztály szocialista öntudatának* kibontakozására. Ugyanakkor munkájukban nem dolgozzák ki a levezetési módszert teljes mélységben. Érvelésük ugyanis legalább annyira támaszkodik illusztrációkra (ilyen a gyári törvények esete), mint a formális levezetésre, s ráadásul nagyobb súlyt helyeznek a funkció kérdéseire, mint a formára. Így aztán Müller és Neusüss csupán csonka leírását tudja adni a gazdasági és politikai szférák mozgása és formái közötti közvetítéseknek. Ez tükröződik abban, hogy voltaképpen kizárólag a kapitalista állam társadalompolitikájával foglalkoznak, és vizsgálódásuk köréből kimarad, hogy formája miként befolyásolja az állam képességét a beavatkozásra a tőke oldalán. A későbbiekben még látni fogjuk, milyen jól oldják meg ezeket a kérdéseket más munkák a levezetési megközelítési mód céltudatosabb alkalmazásával.

Előbb azonban fő vonalaiban ismertetnünk kell, miben is áll ez a megközelítési mód. A tőkés állam formája és/vagy funkciói levezetésének igényével felépő munkák gyors szaporodása ellenére, a levezetés módszeréről és természetéről nem áll rendelkezésre világos beszámoló. Az egyik véglet a levezetési módszert azonosítja egy hipotetikus-deduktív magyarázó sémán belüli „logikai következtetéssel”, így az megkülönböztethetetlené válik a pozitivistáé hagyomány módszereitől (például Kuhlen, 1975, 312–321. o.); a másik véglet egyik tanulmánya szerint a levezetés arra korlátozódik, hogy a politika alapvető formáját (a személyt) dedukálja kiindulásként a gazdaság sejtformájából (az áruból), valamint hogy a továbbiakban kidolgozza a gazdaság területével teljesen

homológ politikai meghatározásokat* (Oberlecher, 1975, 1–13. o. és a továbbiakban is). A tanulmányok többsége a „levezetést” az elméleti kutatás és kifejtés sajátosan marxista módszerének tekinti, amely magában foglalja a politikai elemzés fogalmainak a tőkés termelési mód és/vagy a polgári társadalom történelmi materialista bírálata alapján való kidolgozását; azt azonban nem állítják, hogy mindezek a fogalmak közvetlenül levezethetők lennének gazdasági kategóriákból és/vagy már készen megtalálhatók *A tőkében* vagy a *Grundrissében*. Ez a módszer, úgy látszik, három alapfeltevésre épít, nevezetesen: 1) hogy a valóság olyan komplex, strukturált egésznek alkot, amelynek elemei az átfogó egységen belül bizonyos autonómiával rendelkeznek; 2) hogy ez a komplex, strukturált egész az absztrakció különböző szintjein elemezhető a meghatározások komplex hierarchiájának megfelelően; és 3) hogy a vizsgálódások eredményét (tekintet nélkül a kutatásban való előrehaladás sorrendjére) az absztrakttól a konkrét felé haladva kell kifejtetni úgy, hogy az egészet (avagy az éppen tanulmányozott elemek alárendelt csoportját) mint sok meghatározás komplex szintézisét kell gondolatban reprodukálni. Ennek megfelelően a „levezetés” célja az, hogy bemutassa azon szükséges és elégséges feltételek komplex hierarchiáját, amelyek egy, az absztrakció bizonyos szintjén meghatározott elméleti tárgy lehetőségéhez rendelték, és/vagy több-kevesebb teljességgel ennek a levezetésnek a szükségszerű és feltételesen szükségszerű következményeit.

Végezetül meg kell jegyezni, hogy e módszer specifikus alkalmazását alapvetően befolyásolja az államlevezetési teoretikusok kötődése a politikai gazdaságtan marxi bírálatainak alapkategóriáihoz és a polgári társadalom szocialista átalakításához (haszonnal forgatható a levezetés tárgyalásához: Blanke, Jürgens és Kastendick, 1974, 108–123. o.; Brandes és mások, 1977, 7–13. o.; Clasen, 1979, 91–113. o.; Flatow és Huisken, 1973, 93–100., 123–124. o.; Hennig, 1974, LIX–LXXVI. o.; Holloway és Picciotto, 1978, 16–31. o.; Kuhlen, 1975, 312–332. o.; Pasukanisz, 1929, 67–72. o.).

E megközelítési módon belül az állam formája és funkciói levezetéséhez a megfelelő kiindulópont megtalálása látszik a kulcsfontosságú elméleti kérdésnek. Ez nemcsak attól függ, hogyan értelmezi a teoretikus a politikai gazdaságtan marxi bírálatait, hanem attól is, hogy kiinduláskor milyen politikai- és államfogalmat alkot. Hiszen a kiindulópont megválasztását és bármely levezetési kísérlet adekvát voltát nyilvánvalóan befolyásolja, hogyan határozzuk meg előzetesen, hogy mit kell levezetni. E tekintetben jelentős különbségeket találunk a *Staatsableitung*-vita résztvevői között, akárcsak a levezetés kiindulópontjának megválasztását illetően. Így, míg a kifejtendő téma az „államiságtól” és a „politikaitól” az államon mint „ideális kollektív tőkésen” és/vagy mint jogállamon (*Rechtsstaat*) át a beavatkozó államig és a polgári demokratikus köztársaságig terjedő skálán mozog, a kiindulópontok felölelik az antagonisztikus osztályviszonyokat általában, az áru körforgását, az egymással versengő jövedelemforrások közötti csereviszonyok szféráját, az áru mint használati és csere-

* Ez a megközelítésmód olyan új utakat nyitó fogalmakat hozott, mint a „konstans” és „változó” személyek, a „politikai uralom társadalmi összetétele” és a „politikai hatékonyságban bekövetkező tendenciaszerű hanyatlás” (idézett mű).

érték kettős természetét, az általában vett tőke és az egyes tőkék szembeállítását, a tőke és a bérmunka viszonyát. A továbbiakban még vizsgálnunk kell, hogy ezek a levezetések milyen mértékben vethetők össze, következetlenségeik pedig mennyire teszik kérdésessé az egész megközelítési módot.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy bár a *Staatsableitung*-vita Nyugat-Németországban és Nyugat-Berlinben indult, és ott volt a legerőteljesebb és a legtermékenyebb, de hatása nagy volt Angliában és Skandináviában is. Angliában ez főleg a Conference of Socialist Economists (Szocialista Közgazdászok Konferenciája) elnevezésű szervezet, s mindenekelőtt Holloway és Picciotto munkájának tudható be, ők népszerűsítették a „levezetéses” megközelítési módot, miközben fokozódott az elégedetlenség a Miliband-Poulantzas-vita nyújtotta elméleti alternatívákkal szemben, és konfliktus bontakozott ki a fundamentalista és a neoricardiánus közgazdászok között. A szociáldemokrata reformizmus is fontos kontrasztot nyújtott az államlevezetési vitához ezekben az országokban, de a Szövetségi Köztársaságban is. Ezzel szemben a vita kevésbé érezte hatását az „osztályelméleti” megközelítés hagyományával és erős munkásmozgalommal rendelkező társadalmakban, amelyekben az állam válsága nyilvánvaló volt – így Franciaországban és Olaszországban –, de más okoknál fogva (főként elméletieskedő és a napi küzdelmektől látszólag távoli volta miatt) az Egyesült Államokban is (a fogadtatásról lásd: Abendroth-Forum, 1977, 295–295., 303–304., 310. o.; Altvater és Kallscheuer, 1979, 101–114. o.; Fay, 1978, 131–136., 148. o.; Holloway és Picciotto, 1978, 3–15. o.; Negri, 1977, az egész mű).*

*

Tartalmi bírálat

Ebben a vitában, amelyben a kapitalista állam formá(jának)inak és/vagy funkció(jának)inak levezetéséhez keresik a legmegfelelőbb kiindulási pontot, számos megközelítéssel találkozunk. Míg egyikük-másikuk viszonylag kidolgozatlan és – bizonyos esetekben – szerzőjük meg is tagadta őket, más megközelítéseket viszont jelentős mértékben finomítottak, továbbfejlesztettek. Ez tovább nehezíti a kritikai értékelés helyzetét, és felveti annak szükségességét, hogy az egyes megközelítések legkidolgozottabb változataira összpontosítsuk figyelmünket. Így most kommentárjaimban nem követem a fenti bemutatás sorrendjét, hanem aszerint veszem őket sorra, mennyire tekintik problematikusnak ezek az elméletek a kapitalista állam működését. Bár mindegyik említett elmélet foglalkozik az állam szükséges és/vagy esetleges funkcióival, de nem egyformán foglalkoznak azzal, hogy alapvető formája és szervezete milyen módon és mértékben teszi ezeket a funkciókat ellentmondásossá és hatás-

* Az alábbi * jelzi, hogy a kéziratot megszakítva eltekintünk azoknak a fejezeteknek a közlésétől, amelyekben a szerző a levezetéselméleteket tárgyalja részletesen.

A továbbiakban az elméletek tartalmi és módszertani bírálatára vonatkozó részt közöljük. (A kihagyott fejezetek címe: Az áru körforgása, a jog és az állam; A felhalmozás, az állam és az állami beavatkozás; Felszíni formák, közös érdekek és az állam; Politikai gazdaságtan, politikai szociológia és az osztályuralom; Egy kitérő: Claus Offe; Államiság, világgpiac és történelmi konstitúció.)

talanná. Így aztán előrevesszük azokat az elméleteket, amelyek többé-kevésbé természetesnek tartják az állam megfelelő funkcionálását, és később szólnak azokról, amelyek problematikusnak tekintik működését.

Az előbbi szemléletmód Altvater, Aumeeruddy és szerzőtársai, valamint Clarke munkáiban a legszembeötlőbb. Altvater inkább az állami beavatkozás néhány problémájára korlátozza magát, s nem próbálkozik meg a forma és a funkciók levezetésének teljes kibontásával: hajlamos az államot ideális kollektív tőkésként elfogadni, és csupán csak felsorol négy olyan funkciót, melyet az államnak ehhez a szerephez be kell töltenie. Aumeeruddy és szerzőtársai, valamint Clarke hasonlóképpen lényegében problémamentesnek tekintik az állam megfelelő funkcionálását, bár mindketten kiemelnek egy funkciót (a bérvizonyok fenntartását) és a funkciókat általánosítva tárgyalják. Az állam funkcióinak korlátait mindhárom tanulmány inkább az általában vett tőke mint értékesülési folyamat jellegében látja, s nem magának az államnak formájában. Arra sem tesznek semmilyen kísérletet, hogy közelebről meghatározzák ezt a formát, azon túlmenően, hogy leszögezik: az állam sajátos megjelenése a tőke (mint egész vagy mint változó tőke) önreprodukciójának elkülönült mozzanata; vagy arra, hogy megmagyarázzák, miként tud az állam ideális kollektív tőkésként cselekedni – csupán gesztusértékű, nem kielégítő utalást tesznek az osztályharcra, mint a tőke kollektív érdekei érvényesítésének eszközére. Läpple több tekintetben megpróbált túllépni ezen a megközelítésen. Azon kívül, hogy sokkal alaposabb leírását nyújtja az úgynevezett általános termelési feltételeknek, és történelmi szükségszerűségként könyveli el a tőkefelhalmozás értékesülési követelményei és anyagai előfeltételei közötti ellentét súlyosbodását, mindezen kívül az állam funkcióit *Rechtsstaat*-formájának összefüggéseiben értelmezi és azt is vizsgálja, hogyan korlátozza ez jogilag az értékesülést és miként okoz *sui generis* legitimációs problémákat, mivel az állam a felhalmozás folytatása érdekében kénytelen áthágni ezen jogi korlátokat (Läpple 1975, 114–134., 144–158. o.). További előrelépés Sauer kísérlete az ökonomizmus elkerülésére azzal, hogy bevezeti a „társadalmi problémák”, az „állami stratégiák”, valamint a verseny és a csere közvetítő kategóriáit, s azzal, hogy hangsúlyozza az állami beavatkozás formameghatározott korlátait. Gondolatmenetének külön érdekessége, hogy szerinte a gazdasági deficiteket társadalmi problémaként kell bemutatni, és hogy a partikuláris érdekeknek artikulálódniuk kell és össze kell kapcsolódniuk az általános érdekekkel. Ezen újításai ellenére Sauer nem dolgozta ki azokat a fogalmakat, amelyek a megmaradt ökonomizmusával és osztályredukcionizmusával való radikális szakításhoz lettek volna szükségesek; ez az ökonomizmus mutatkozik meg abban, hogy továbbra is feltételezi: a társadalmi problémák végső soron gazdasági eredetűek, osztályredukcionizmusa pedig a társadalmi erőkről adott leírásában érződik.

Paradox módon magának Altvaternek munkássága szakít a leghatározottabban az állami beavatkozásról írott korai esszéjének redukcionista beszűrődésével. A nyugatnémet és az olasz államról írott későbbi tanulmányaiban számos olyan elgondolás szerepel, amely jelentős mértékben árnyalja kezdeti álláspontját. Most nemcsak azt teszi meg, hogy az állam funkcionális képességeinek korlátai közé besorolja az állam formáját (nemzetállamként, adóztató állam-

ként és demokratikus államként), valamint beavatkozási eszközeit (jog, pénz) (Altvater és mások, 1976, 100–113. o.), hanem azt is kifejti, hogy az osztályharcok korlátozhatják az államnak a tőke javát szolgáló manőverezési lehetőségeit és elutasítja azt a nézetet, hogy minden állami intézkedés levezethető az objektíve szükségszerű „tőkelogikából” (id. mű, 110–111., 113. o.). Továbbá míg a német államról szóló műben a fasizmussal, Adenauer „CDU-államával” és a szociáldemokrácia különböző berendezkedéseivel foglalkozik, addig Olaszországáról szólva friss tanulmányokat idéz annak boncolgatásakor, hogy az olasz államot az egyes tőkék nyomása és a kereszténydemokrata protekciózás oly mértékig eltorzította, hogy nem képes ideális kollektív tőkésként eredményesen működni (Altvater és mások, 1974 a, 55–149. o.; v. ö.: Altvater és mások, 1974 b, 5–23. o.; az olasz államról lásd: Altvater, 1976, 74–75. o. és a továbbiak; Genth és Altvater, 1976, 87–89. o.). Az utóbbi megállapításból az következik, hogy az állam sajátos megjelenése távolról sem szerkezetileg előre adott jellemzője a tőkés társadalmaknak, inkább olyan jellemvonás, amelyet politikai gyakorlat során és az által kell mindegyre újratermelni (vö. Holloway és Picciotto, 1977, 80–81., 97. o.). Genth és Altvater maguk is azt állítják, hogy a polgári állam elemzésének túl kell mennie az ökonomizmuson és az „Ableiterei”-on, a „levezetődin”, hogy a „társadalmasodás” („societalizaton”) – a társadalmi viszonyok azon artikulációs összekapcsolási módozatai, amelyek egy adott társadalmi formációban viszonylagos egységet hoznak létre – specifikus történelmi formáival és tartalmával foglalkozzon, és tanulmányozza, hogy az az erkölcsi, politikai és kulturális irányítás, amelyet a polgárság a különböző politikai és kulturális központokon keresztül érvényesít, milyen szerepet tölt be ebben a „társadalmasodásban” (Genth és Altvater, 1976, 94–97. o.; vö. Altvater és Kallscheuer, 1979, 103–104. o.). Ezzel kapcsolatban azt fejtik ki, hogy Olaszországban az osztályharcok és a népi demokratikus küzdelmek sokfélesége hegemoniaválságot, valódi társadalmi válságot robbantottak ki, s úgy vélik, a munkásosztálynak saját, más osztályokat és osztályhoz nem tartozókat átfogó, hegemoniára törő stratégiával kell erre reagálnia (Genth és Altvater, 1976, 93–108. o.; vö. Altvater és Kallschetter, 1979, 105., 125–127. o.). Az elméleti stratégiában bekövetkezett eme változást nyilván nagymértékben befolyásolta Gramsci munkássága és az OKP politikai tapasztalatai, de elterően sok más újgramscsiánus elméletgyártástól, továbbra is szorosan kötődik a gazdaság értékelemzéséhez, és megpróbálja államelemzésében összekapcsolni a Gramsci-féle politikai fogalmakat a formameghatározással.

Az a megközelítés, amely a felszíni formákon, az „Oberfläche”-n keresztül jut el a *Staatsableitungig*, úgy tűnik, messzire távolodott az Altvater korai munkáit jellemző megközelítéstől. Míg e termelőközpontú (productivist) szemléletmód elhanyagolja a tőkésállam specifikus formáit, és a tőke érdekében ellátott funkcióit helyezi előtérbe, addig a felszíni formaelméletek a forma problémáját hangsúlyozzák. Továbbá, míg a termelőközpontú szemléletmód megpróbálja az állam funkcióit a tőkemozgás legelvontabb szintjeiből levezetni, addig a felszíni forma-elméletek e funkciók közvetlen megjelenési formáit hangsúlyozzák. A két megközelítési mód látszólagos polarizációja ellenére van köztünk egy alapvető egybeesés, elméleti egybecsengés. Ugyanis, míg a korai

Altvater azt állítja, hogy az államnak úgy kell cselekednie, mintha ideális kollektív tőkés volna, majd rögtön ezután tárgyalja az állam négy fő funkcióját, addig a felszíni forma-elmélet képviselői szerint az állam a közös érdekek képviselőjeként és/vagy azok általános akarataként jelenik meg a tőkés társadalomban, ezt követően pedig azt fejtegetik, hogy végső soron értékesülési és/vagy újratermelési problémák határozzák meg, hogy mely egyedi érdekeket tüntetnek fel az általános érdekekkel egybeesőnek. Voltaképpen csak az utóbbi tétel segítségével tudták a felszíni forma-elmélet hívei elhárítani a tautológia vagy a körben forgás vádját azon állításukra, hogy az állam felügyel az általános érdekekre, és hogy éppen azok az általános érdekek, amelyekre az állam felügyel. Ebben az összefüggésben nehezen érthető, hogyan tudtak a felszíni forma-elmélet hívei kibújni az alól az alternatív vád alól, hogy az állam mint az „általános érdekek” képviselőjének fogalma felesleges, redundáns a tőke javára ellátott funkciói kifejlődésének magyarázatokor és/vagy azt, hogy a valami alá „besorolás” nem megfelelő módszerével dolgoznak, s nem a levezetést alkalmazták, amikor az állam valamennyi funkcióját az általános érdekekkel vagy annak három alapesetével azonosítják. Valójában: mind a termeléstől, mind pedig a felszíni forma felőli megközelítés érvényesnek fogadja el az állam megfelelő funkcionálását, formáját pedig e funkcionalitás megfelelő kifejeződésének tekinti. (A tautológia vádjá Blanke-, Jurgens- és Kastendiektől származik, 1974, 200. o.; a redundanciát Reichelt hangoztatja, 1974, 44–45. o.; ő több más tekintetben is támadólag lép fel.)

Voltaképpen úgy látszhat, hogy a felszíni forma-elmélet képviselői egybegyúrtak két különálló problémát: az állami funkciók kifejlődésének, valamint az állam legitimitációjának a magyarázatát. Megközelítésmódjuk azonban az utóbbi problémát illetően sem állja meg a helyét. Nemcsak a kapitalista állam történelmi és formai konstituálódása között döntő fontosságú különbség fölött siklik el, s afölött, milyen következtetésekkel jár ez a polgári demokratikus köztársaság mint az általános akarat intézményes megtestesülése kifejlődésére, hanem azt a nyilvánvaló tény is figyelmen kívül hagyja, hogy a modern állam nem mindig ölt polgári demokratikus formát. Továbbá, amennyiben ezt figyelembe vesszük, és nem csupán azt feltételezik, hogy a hamis tudat a kapitalista állam lényegi jellemzője, a felszíni forma-elmélet hívei ahhoz a szintén esszenzialista nézethez jutnak vissza, hogy az állam alapján elnyomó szervezet és erőszakkal fogja fenntartani a burzsoá uralmat, valahányszor a hamis tudat – felbomolván – erre képtelen. Az, hogy ezek az elméletek nem tudnak magyarázatot adni az államnak sem a formájára, sem a funkcióira, nem jelenti, hogy teljesen értéktelenek. Mert annyit legalább tartalmaznak, hogy a tőkés újratermelés számos előfeltétele között szükség van az ideológiai tudatosság megfelelő formáira, s így aztán elutasítják azt a nézetet, hogy a hamis tudat a csereviszonyok automatikus, másodlagos kísérőjelensége s mint ilyen, valamiféleképp árufetisizmussá redukálható. Sajnos ezt lerontja, hogy nem képesek megfelelő fogalmakat kidolgozni az egyedi és általános érdekek különböző artikulálódásainak vizsgálatára, és hogy ezeket az érdekeket a különböző jövedelemkategóriák gazdasági újratermelési kérdéseivé redukálják.

Eddig azt taglaltam, hogy sem a termeléstől, mind pedig a felszíni forma felőli megközelítés mód,

amely a tőkés termelési mód legelvontabb meghatározásaira összpontosítja a figyelmét, sem pedig a felszíni formák felől való megközelítés, amely a tőkés termelési mód szükségszerű megjelenési formáival foglalkozik, nem kielégítő a kapitalista állam elemzésekor. Hiszen mindkét megközelítési módnak helyrehozhatatlan károkat okozott az esszencializmus és a funkcionalizmus abból következően, hogy az államformát a kapitalizmus önreprodukciója során fellépő bizonyos funkcionális szükségletek lényegi kifejeződésévé redukálták. Az egyik esetben ezek az egymással versengő tőkék értékesülési szükségletei, a másik esetben ez a megfelelő jelenségformák újratermelésének a szükséglete. Milyen mértékben képesek vajon elkerülni ezeket a problémákat azok a megközelítési módok, amelyek az absztrakció közbeeső szintjeiről indulnak, és azt állítják, hogy a tőkés újratermelésben nem lehetségesek az állam megfelelő funkcionálására vonatkozó formadeterminált garanciák?

Fentebb már említettük, hogy az áruforgalomnak szerepe van mind a tőke körforgásában, mind az egyszerű árutermelésben. Mégis gyakran találkozni azzal a nézettel, hogy az áruforgalomból kiinduló tanulmányok nem képesek megmagyarázni a polgári állam és jogrend sajátosságát. Ezek a nézetek nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy a munkaerő a tőke körforgásában egyszerű áruként lép be (vö. Aumeeruddy és mások, 1978), és hogy a jog és a pénz közvetíti a munkaerő és a tőke közötti cserét, valamint a tőkés áruféleségek forgalmát. Azt is feltételezik, hogy az ilyen jogi és államformák változtathatatlanul polgári lényegűek, és nem létezhetnek a tiszta, tőkés termelési mód keretein kívül. Azonban rendkívül fontos, hogy különbséget tegyünk ezen formák és a különböző összefüggéseknek megfelelően változó funkcióik között. Így, bár lehetséges azt állítani, hogy a jog és az állam a teljes kifejelettséget csak a gazdasági szférától való intézményes elkülönülésével és a kizsákmányolás ehhez kapcsolódó jogi közvetítődésével (amely a bérmunka és a tőke közötti cserén keresztül történik) nyeri el, mindez nem jelenti azt, hogy nincs előtörténetük, hogy nem élhetik túl a kapitalizmust, vagy hogy nem láthatnak el nem kapitalista funkciókat. Érdemes itt felidézni a tőkés állam anyagi és formai konstituálódása közötti különbségtételt, és kiterjeszteni azt a jogi szférára. Tuschling különbségtétele a jog sejtformája (a jogi szubjektum mint a jogok hordozója) és a polgári társadalmakban tipikus jogrend (az egyéni jogi szubjektum, a magántulajdon, a szabadság és egyenlőség, a jog uralma, az erőszak állami monopóliuma) között felhasználható az anyagi-formai fogalompár finomítására és a polgári jogi formák és az állam sajátosságának leírására is (vö. Tuschling, 1976, 93–94. o.; 1977, 278. o.). Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a jogi és állami funkciókat az eddigieken túlmenően hogyan határozza meg a munkaerő áruvá válása és az, hogy ennek következtében lényegében visszájára fordul a jogi viszonyok formai szabadsága és egyenlősége a gazdasági és a politikai szférában (vö. Blanke és mások, 1974, 110–111., 125–129. o.; Picciotto, 1979, 170. o.; Tuschling, 1976, 20–39. o.; ugyanó, 1977, 270. o.). Röviden: bár a kapitalista állam ezen elemzéseinek kiindulópontja az áruforgalom, ebből nem következik, hogy képtelenek volnának elméletileg kifejtetni az állam formáját és funkcióit a tőkés termeléssel és a tőke mint egész körforgásával kapcsolatosan.

Azonkívül, hogy ez a megközelítési mód figyelembe veszi a munkaerő áruvá válását és a tőke átfogó mozgását, más módon is túllép a korai Pasukaniszson. Ez jól megmutatkozik abban, hogy foglalkozik a jog szerepével az osztályviszonyok misztifikációjában és a társadalmi erők egyénekre tagolásában, továbbá a jogi formának, mint az állami beavatkozás eszközének korlátozott voltaival. Mivel azonban az absztrakt, egyetemes jogi szubjektumra összpontosítja figyelmét, bizonyos formalizmustól szenved. Figyelmen kívül hagyja ugyanis a különböző kategóriájú jogi szubjektumok és/vagy a különböző típusú jogi okfejtések egymástól eltérő hatékonyságát, és nem veszi figyelembe ezek jogi szubjektumokkal és/vagy nem jogi vitákkal való artikulációjának problémáját sem. Hasonlóképpen, amikor ez a megközelítés azt tárgyalja, hogy a polgári állam és jog mennyire elvonatkoztat az osztályviszonyoktól, amikor létrehozza az államot mint személytelen hatalmat és megteremti az elvont, egyetemes jogi szubjektumot, ismét csak figyelmen kívül hagyja, hogy az állam mennyire osztályhatalomként alakult ki, és hogy a jognak a tartalmát miként igazítják a tőke szükségleteihez. Mert azt állítani, hogy a jogállamú (*rechtsstaatlich*) politikai forma egyszerű fenntartása és a jog uralma elégséges biztosítéka a polgári újratermelésnek, e formák esszencializálását jelentené, és azt foglalná magában, hogy ha egyszer már kialakult a szükséges jogi-politikai keret, a gazdasági erők már maguk képesek biztosítani a tőke bővített újratermelését. Az alávett osztályok szervezetlensége ugyan hasznosnak bizonyulhat a tőke számára, azonban nyilván döntő fontosságú a polgárság számára, hogy uralkodó osztályi minőségében bizonyos kohéziót fejlesszen ki. Maga Pasukanisz jegyzi meg, hogy a magán- és közjog egysége történelmileg konstituálódott, lényegében formális, belsőleg ellentmondásos és rendkívül bizonytalan (Pasukanisz, 1929, 47., 60., 96., 101–106., 137–138., 167., 176–177., o.); és ugyanígy jellemzik ezek a problémák az államapparátus és az államhatalom egyéb vonatkozásait is. Blanke és mások megfigyelései szerint például az állam különböző területeken folytatott politikáinak csupán formális az egysége (1974, 138. o.; 1975, 94. o.); Tuschling megjegyzi, hogy a gazdasági követelményeknek jogi formákon keresztül való közvetítettsége a politikák és következményeinek bizonyos határozatlanságát eredményezi (1976, 100–111. o.); Picciotto pedig felhívja a figyelmet a polgári jog „porózus” voltára, és arra, hogy ez milyen teret enged a gazdasági és a társadalmi hatalom érvényesítésére a bírósági döntések meghatározásában (1979, 175. o.). Ebben az összefüggésben különösen súlytalan, csupán gesztusértékű arra hivatkozni, hogy ezen bizonytalanságok eldöntésében az osztályharc játszik szerepet, hiszen maguk ezek az elméletek fejtik ki, hogy a jogállamú (*rechtsstaatlich*) és jogi formák szervezetlenné teszik az osztályharcot. A rituális osztályharchoz fordulás azt sem magyarázza meg kellőképpen, hogy az általában vett tőke érdekeit miképpen biztosítják ezek a formák. Még ha ettől a hibától el is lehetne tekinteni az állam azon tisztán liberális elemével kapcsolatban, hogy a termelés külső körülményeinek passzív biztosítója, ez már megbocsáthatatlan az aktív állami beavatkozással kapcsolatosan, amikor az a gazdasági és/vagy társadalmi újratermelés egyéb feltételeit biztosítja. Röviden: annak ellenére, hogy ezek az elméletek értékesek a tekintetben, hogy a jog és az állam formáival foglalkoznak, és problematikusnak tartják megfelelő

funkcionálásukat tekintettel a formákban magukban meglévő korlátokra, ezt a formaanalízist nem sikerült kiegészítenünk a társadalmi erők olyan elemzésével, amely magyarázatul szolgálhat az állam liberális és intervenciósz mozzanatainak kifejlődésére és a köztük lévő kapcsolatra.

Végezetül, gyakran úgy tűnik, hogy ezek az elméletek *Rechtsstaat*tá redukálják a kapitalista államot, és hogy a politikát a jogi normatívákkal és jogokkal kapcsolatos konfliktusokkal tekintik egyenlőnek. Ennek nem kielégítő voltát jól megfogalmazták az államelmélet más képviselői. Hirsch azt mondja például, hogy az állam minduntalan megszegi a törvényi szabályozás szervezeti elveit azzal, hogy a végrehajtó hatalom intézkedéseire folyamodik a tőkelfelhalmozáshoz szükséges specifikus anyagi feltételek biztosítása végett. Arra is el van szánva, hogy a jog keretein kívüli kényszerhez folyamodjon a burzsoá uralom biztosítása végett, valahányszor a proletariátus a tőkés rend alapjait fenyegeti. A szabadság, egyenlőség és a törvényi szabályozás a polgári uralomnak csupán az egyik oldala: a másik oldala a *raison d'état*, az osztályelfogultság és a nyílt erőszak. Mindkét oldal lényegbevágóan fontos a polgári társadalom újratermeléséhez és egyik sem hanyagolható el (Hirsch, 1978, 64–65. o.). Hasonló nézeteket fejt ki Ulrich Preuss, amikor kísérletet tesz egy marxista alkotmányelmélet kidolgozására, amelyet a jog és az alkotmány liberális elméleteivel állít szembe. Azt állítja, hogy az államhatalomnak kizárólag a jogi szabályozásra való korlátozása csupán olyan termelési viszonyok alapján képzelhető el, amelyek nem a csere közvetít, és amelyek nem antagonisztikusak: azaz az egyszerű árutermelés alapján. Az ilyen esetekben harmonikus az együttműködés a munka és a tulajdon között, és az érték létrehozása közvetlenül a szükségletek kielégítésére irányul. Ez azt jelenti, hogy általános törvények szabályozhatják a csereviszonyokat és óvhatják a tulajdonjogokat anélkül, hogy kedvezőtlen hatással lennének az újratermelési folyamat egészére. Azonban az élők munkájának a holtmunka alá való rendelése és a „csereérték”-megfontolások uralma a lényegi szükségletek felett a kapitalizmusban azt jelenti, hogy a polgári államnak törvényen kívüli és rendkívül konkrét intézkedésekhez is kell folyamodnia, és olyan politikákhoz, amelyek konkrét egyének konkrét helyzetekben felmerülő konkrét szükségleteinek kielégítésére irányulnak. Így a jogi szabályozást (a polgári törvényesség szféráját) ki kell egészíteni olyan tevékenységekkel, amelyek egyszeri kivételes és célirányuló jellegét azon különleges következmények összefüggésében kell igazolni, amelyekkel ezek a kapitalizmus újratermelésére vannak (Preuss, 1973, 7–105. o.). Így, bár Blanke és mások azt állítják, hogy az állam cselekedeteit korlátozza saját szüksége a törvény tiszteletben tartására (1974, 90. o.; 1971, 130. o.), valójában úgy kell tekinteni az államot, mint a legalitás és illegalitás ellentmondásos funkcionális egységét, amely egyik mozzanatot sem teszi lényegévé. Mert semmivel sem elfogadhatóbb a tényleges államokat törvénykezési, jogállami (*rechtsstaatlich*) formájukra redukálni, mint a leninista álláspontot vállalva az államot lényegében az osztálynyomás szervének felfogni. Ehelyett e két mozzanat közötti komplex közvetítés megfelelő elemzésére van szükség, továbbá azon körülmények elemzésére, amelyek között az egyik vagy a másik az egyes kapitalista államokban uralomra jut.

A legtermékenyebb nyugatnémet államelméleti teoretikus, Joachim Hirsch

a fent bíráltakból eltérő megközelítési módot tesz magáévá. Hangsúlyozza, hogy a gazdasági uralom nem azonos a politikai uralommal, és ennek következményeit vizsgálja a felhalmozás és a legitimitáció körül folyó osztályharcra. Míg a formaelemzések általában a kapitalista állam legmegfelelőbb formájának levezetésére összpontosították figyelmüket és/vagy a beavatkozás formáiban benne rejlő korlátozottság meghatározására, addig úgy tűnik, Hirsch kevésbé törődik az államnak a sajátos megjelenésén túlmenő egyéb specifikus formájával, ehelyett azokkal a korlátozottságokkal foglalkozik, amelyek benne rejlenek magában a gazdasági szférától való elkülönülésben. Ez nem azt jelenti, hogy figyelmen kívül hagyná a polgári államnak, mint a tőkeviszony egy sajátos formájának és/vagy a polgári állam és a politikai berendezkedés sajátos típusainak problémáit. Sőt, Hirsch részletesen tárgyalja ezeket a kérdéseket, és mind több figyelmet fordít a tömegek integrációjának, mint az utóbbi problémakör meghatározó aspektusának változó módozataira. E kérdésekkel való viaskodása során azonban túllép a formalevezetés közvetlen területén és elemzésébe új kategóriákat vezet be. Munkájának módszertani tanulságaival a következő fejezetben foglalkozom, figyelmemet itt annak lényegi elméleti hozadékára összpontosítom.

Az állam gazdasági funkcióinak felvázolásakor Hirsch a többi szakemberéhez hasonló listával áll elő, de különösen nagy súlyt helyez arra, hogy ezek a funkciók milyen szerepet játszanak a termelőerők fejlesztésében és mindenekelőtt a profitráta csökkenő tendenciájával szembeállítható tendenciák mozgósításában. Az nemigen okoz gondot, hogyan tipologizálja Hirsch a gazdasági funkciókat, azonban az a mód, ahogy kifejlődésüket magyarázza, jóval problematikusabb. Például már a profitráta csökkenő tendenciája nyilván magába sűríti a tőkemozgás számos különböző tényezőjét, és nyilvánvalóan felfoghatatlan az osztályharc menetétől elszigetelten szemlélve, nem ez az egyetlen válságforrás és ellentmondás-forrás, amelyre az államnak reagálnia kell, és félrevezető az állami beavatkozásra vonatkozó általános leírásból olyan nagy súlyt helyezni rá. Ezenkívül, mint azt Hirsch maga is hangsúlyozza az állam a válságnak a *politikai* visszahatásaira reagál. Így aztán a gazdasági válság fogalma (nem is beszélve annak a profitráta csökkenő tendenciája által kiváltott sajátos formáiról) az állami beavatkozás magyarázatában fölöslegesnek tűnhet. Az ilyen beavatkozást közvetlenül a politikai erőviszonyok határozzák meg, ezért a gazdasági mozgások ily módon csak közvetve tükröződnek az állami beavatkozásban. Ez kettős értelemben is így igaz. Nemcsak arról van szó, hogy a gazdaságpolitika kialakítása gazdasági mozzanatát tekintve politikai közvetítésnek van alárendelve, hanem arról is, hogy politikai mozzanatát végső soron *sui generis* a politikai uralom megfontolásai határozzák meg. Ez egyfelől azt jelenti, hogy nem beszélhetünk szükségszerű és elkerülhetetlen megfelelésről a gazdasági válságok egyedi formái és az állam által követett egyedi politikák és programok között. Másfelől ez azt jelenti, hogy a gazdasági mozgásoknak a különböző társadalmi erők politikai vitáiban megjelenésükön keresztül és/vagy egyes politikákat és programokat befolyásoló *ex post* kényszerük révén be kell lépniük az államelméletbe. Ez a tőkemozgásnak mint a politikai cselekvés egyik vonatkozási pontjának és/vagy az ilyen cselekvés korlátozottságát ma-

gyarázó fő elvnek a gondos meghatározását igényli. Hogy ez többé-kevésbé kifejtett formában válik nyilvánvalóvá Hirsch saját elméleti fejlődésében, mutatja fontosságát az államlevezetési vitára nézve.

Munkásságának további hozadéka, hogy hangsúlyt helyez azokra a problémákra, amelyek az állami politika kohéziójának biztosítása és a tőke hosszú távú gazdasági és politikai érdekeinek összehangolása során merülnek fel. Hirsch a formaelemzés más képviselőinél világosabban ismeri fel, milyen nehéz feladat előtt áll a polgárság előtt, ha el akarja kerülni az állami politikában a specifikus érdekeknek pusztán partikuláris újratermelését az általában vett tőke érdekének a rovására, és voltaképpen azt állítja, hogy ez utóbbi érdekek legalábbis esetlegesen, ha nem éppen inherens módon önellentmondásosak. Azt is hangsúlyozza, hogy az államnak nincs különleges tudása a polgári érdekekről, és nem tekinthető természetből adottnak, hogy támogatja az általában vett tőkét. Hirsch e problémák megoldását két, meglehetősen különböző irányban keresi, amelyek egymáshoz való viszonyát soha sem sikerült kielégítően megoldania: az egyik az állam belső szervezete, a másik egy hegemon hatalmi tömb konstituálódása. A strukturális szelektivitásra vonatkozó elgondolások csupán az állami beavatkozás bizonyos negatív korlátait határozzák meg (a termelésből való kizárás, adófüggőség), amelyek nem képesek biztosítani, hogy a tőke kollektív érdekei érvényesüljenek ezen korlátok között, vagy pedig az említett elgondolások olyan pozitív szervezeti gyakorlatra utalnak (központosított felügyelet, bürokratikus egyezkedés), amelyek hatása ezen érdekekre nem tekinthető adottnak. A „kormányzó csoportok” helyzeti logikáját hasonló kritika illetheti. Hirsch ennek megfelelően visszakényszerül a nyilvánvalóan ökonomista elvhez, amelynek értelmében a válság voltaképpen irányító mechanizmus. De még itt is elismeri, hogy a válság nem automatikusan irányít, hanem hatását tekintve az erőviszonyoktól függ. Ebben az összefüggésben nincs arra garancia, hogy az erőviszonyok mindig a kapitalizmus javára billentik a mérleget, és nem a szocializmusba való átmenet felé vagy a „harcban álló osztályok közös pusztulásával végződött” az összecsapás (MEM 4. köt. 442. o.). Ennek az elméleti meghatározatlanságnak a megoldása megtalálható a hegemonia mint a politikai, szellemi és erkölcsi vezetés fogalmának a kidolgozásában és hozzákapcsolásában a különböző tömegintegrációs módozatok elemzéséhez. Ez a Hirsch által vallott másik megközelítési mód, amely azzal a következménnyel jár, hogy az állami politika és a társadalom átfogó kohéziója egységét inkább alkalmoszerű társadalmi gyakorlattól, mint beépített strukturális garanciáktól teszi függővé. Ugyanakkor, bár Hirsch bizonyos részletességgel kidolgozta a nyugatnémet állammal kapcsolatosan a tömegintegráció módozatainak fogalmát, a hegemonia fogalma továbbra is kidolgozatlan, ahhoz képest, hogy milyen magyarázó erővel igyekszik felruházni. A hatalmi tömb, illetve a tömegek fölötti hegemonia differenciált artikulációja hasonlóképpen továbbra is feltáratlan marad. Nos, bár sok a még elvégzendő munka ezen a területen, az alapvető kereteket azonban Hirsch a legutóbbi tanulmányaiban már felvázolta.

Claus Offe is meggyőző érveléssel támasztja alá azt a nézetet, hogy a kapitalista állam formája problematikussá teszi a tőke érdekében ellátott funkcióit. Mint azt korábban említettük, korai nézetei esszencialisták voltak, amennyi-

ben az állam osztályjellegét belső szervezete „strukturális szelektivitásának” tulajdonította. Egyszer már elsoroltam elméleti ellenvetéseimet ezzel a merev állásponttal szemben (a kormányzó csoportok „helyzeti logikájának” megközelítésére vonatkozó ellenvetésekkel együtt – ez a megközelítés is megtalálható Offe munkájában), amikor ugyanezért bírálтам Joachim Hirsch-t. Legújabb munkájában azonban Offe határozottan szakít az esszencializmussal. Jólal világosabban mutatja be, mint a magukat a formalevezetés hívének vallók bármelyike, hogy milyen nagy mértékben kérdőjelezi meg a kapitalista állam formája a saját, a tőkét szolgáló funkcionálását. Nemcsak tárgyalja a privatizált piaci viszonyok, mint az állami ellenőrzéstől mentes szféra fenntartásának viszonylag elvont problémáját, továbbá az ezzel rokon problémát, az állam viszonylagos autonómiájának vagy sajátos megjelenésének mint olyan gazdaságon kívüli jelenségnek a fenntartását, amely képes a felhalmozás általános kereteit biztosítani, hanem éppen azoknak a sajátos dilemmáknak és ellentmondásoknak összefüggésében tárgyalja e problémákat, amely a „politikatermelés” jóval konkrétabb formáinak velejárói. Mostani munkájának nehézségei paradox módon éppen e munka hozadékában gyökereznek. Mert ha olyan sok formadeterminált akadály áll a tőke útjában, hogyan lehetséges akkor egyáltalán a felhalmozás és a legitimitáció? A válasz keresése során Offe visszajut a kényszerelméletekhez, amelyeket korábban az egyszerű instrumentalizmussal együtt elutasított. Most igen nagy súlyt helyez arra, hogy a tőkének a gazdasági és politikai intézményes elkülönülése következtében hatalma, ereje van, s ez olyan hatalom, amelylyel az állam nem képes megfelelően bánni, a munkásság pedig nem képes megfelelően szembeszállni vele sem a szakszervezetek révén, sem azzal, hogy politikailag integrálná őket egy politikai újkorporatizmus rendszerében (lásd elősorsban Offe, 1978, 31–32., 36. o.; 1981 a, 146–153. o.; 1981 c, 10–15. o.; valamint Offe és Wiesenthal, 1978, 70–80. o.). Ezenkívül Offe visszatért ahhoz, hogy központi szerepe van a tömegpolitikai pártok közötti versenyek a demokratikus részvétel összeegyeztetésében a tovább folyó felhalmozással és a legitimitációval (1981 c, az egész mű; vö. ugyanó, 1969, 81–85., 100–108. o.). Mindkét mechanizmus fontos. De a tőkés hatalom megalapozásának, valamint a „tőke kivonás intézményesített joga” fölötti rendelkezésnek (Offe, 1978, 32. o.) adekvát vizsgálata a tőke körforgásának jóval összetettebb és konkrétabb elemzését követelné meg, mint amit Offe képes nyújtani, amikor a hangsúlyt inkább a piaci viszonyok szférájára teszi, mint a termelési viszonyokra. Hasonlóképpen üdvözlendő a tömegpártok szerepének hangsúlyozása, de szerencsésebb az osztályhegemonia jellegével és a tömegek integrációjának módozataival kapcsolatosan kifejteni. Csak ily módon juthatunk el az államhatalomnak, mint a politikai erőviszonyok formadeterminált sűrítményének a mélyebb megértéséig, és csak így érthetjük meg azokat a nehézségeket, amelyeket Offe maga körvonalaz, amikor a szocializmusba való demokratikus átmenet végrehajtásáról ír (1978, az egész mű).

Végezetül nézzük meg azokat a tanulmányokat, amelyek a történelmi konstituálódással, a világpiaccal és az államisággal foglalkoznak. Fontos a történelmi és a formai konstituálódás közötti különbségtétel: azt érzékelteti, hogy az állam mint apparátus és mint forma újratermelődése távolról sem automatikus

következménye a tőkés termelési módnak. Az pedig, hogy a történelmi konstituálódás szempontjából döntőként meghatározott sajátos funkciók valóban azok-e, nyilvánvalóan maga is történelmi probléma és minden egyes esetben külön vizsgálatot igényel. E megkülönböztetés elméleti haszna megmutatkozik az államapparátus–államforma analóg fogalompárjában is, amelyet a Szocialista Közgazdászok Konferenciája keretében dolgoztak ki. A London-Edinburgh Weekend Return Group szerint alapvető fontosságú megkülönböztetni az „állam” két jelentését: egyfelől az államapparátust mint olyan intézményegységet, amelynek nincs közvetlen osztályérvénye, másfelől az államot mint társadalmi viszonyok formáját, amely szelektív módon strukturálja az osztályviszonyokat. Ez azt sugallja, hogy van bizonyos határozatlanság az államnak a gazdasági szférától való intézményes elkülönülésében, és hogy bizonyos specifikus gyakorlatra van szükség az állam polgárisításának (*embourgeoisement*) kiteljesítéséhez. A csoport voltaképpen azt mondja, hogy mindig fennáll a szakadás kialakulásának tendenciája az államapparátus és annak módja között, ahogyan az megpróbálja a tőke érdekében formálni a társadalmi viszonyokat. Ez ugyanakkor azt jelenti, hogy lehetséges egyszerre az államban és az állam ellen dolgozni abban az értelemben, hogy alkalmazottai fellépnek a polgári formák érvényesítésére irányuló kísérletek ellen (London-Edinburgh Weekend Return Group, 1979, 37–38. és 1980, 58–61. o.; vö. Holloway, 1979, 24–25. o.). Röviden: akárcsak az állam keretein kívül folyó és/vagy az államnak a civil társadalmra gyakorolt hatása fölötti harcok, éppúgy azok a harcok is fontos szerepet játszanak a polgári újratermelésben, amelyek az államapparátuson belül folynak. Ennek a ténynek a felismerése fontos hozzájárulás az államelmélethez.

A történelmi konstituálódást a világgpiac összefüggési rendszerében is el kell helyezni. Ügyelni kell azonban arra, hogy ne azonosítsuk a világgpiacot az egész földgolyóval, és ne hagyjuk figyelmen kívül a tőkés termelési mód összekapcsolódását más termelési módokkal és/vagy a társadalmi és a magánmunka más formáival ebben a folyamatban. Hasonlóképpen fontos, hogy ezt a fejlődést az áru-, pénz- és a termelőtőke nemzetközivé válása szerint periodizáljuk (vö. Fine és Harris, 1979, 146–154. o.), és hogy vegyük figyelembe a nemzetállamok szerepét a nemzetközivé válás és a vele ellentétes tendenciák közötti kölcsönhatásban, ahogy az az osztály- és/vagy a népi demokratikus harcokon keresztül megnyilvánul. A világgpiactól elvonatkoztató és implicite a nemzetállamokra vagy a nemzeti tőkére összpontosító levezetésekkel szemben hangoztatott egyik fontos bírálat az, hogy elgondolásaik az egyetlen, a világállam szükségességét sugallják. Hiszen ha az értékmozgás nem elegendő az általában vett tőke újratermeléséhez szükséges valamennyi feltétel biztosításához, akkor egy világállamra van szükség, hogy az a gazdaságon kívüli kényszerével kiegészítse a piaci erők működését. Ebből az is következik, hogy a kapitalista állam fogalmát nem szabad egyenlőnek tekinteni a szuverén nemzetállam formájával, hanem kiindulásként az elkülönüléssel – vagy másként a polgári újratermelés gazdasági és politikai folyamatokra való „megkettőződésével” – kell azonosítani (vö.: Blanke és mások, 1974, 115–122. o.; 1978, 68–81. o.). Ezt követően lehet aztán vizsgálni, hogyan szerveződik meg globális szinten a politikai folyamat és a tőke számára milyen mértékben válik lehetségessé az egységes világ-

állam hiányának az ellensúlyozása. Ebben az összefüggésben, a nemzetállam sokasága fölött uralkodó hegemon erő (legyen az nemzetállam, nemzeti tőke, vagy nemzetközi frakció) fontosságát nem lehet alábecsülni: vegyük csak szemügyre, mekkora a kontraszt azok között a korszakok között, amelyeket a XIX. század második felében a *Pax Britannica*, majd Bretton Woods-tól a késői 1960-as évekig tartó *Pax Americana* fémjelez, valamint a két világháború közötti zaklatott időszak és legújabban a válságok gyötörte 70-es és 80-as évek között. Így, bár azok, akik a kapitalista állam tanulmányozásakor ragaszkodtak a világgpiac elemzésbeli elsőbbségéhez, fontos kritikai megfigyeléssel szolgáltak, ez nem jelenti azt, hogy a legkifinomultabb formaelemzéseket kapásból, *tout court* el kell utasítani.

Az államiság fogalma két értelemben is fontos. Mert nemcsak azt kell elfogadnunk, hogy a polgári állam nem az állam eredeti formája, hanem azt is látnunk kell, hogy az állam egynemely aspektusa nem vezethető le egyedül az érték elemzéséből. E tételek eszközt adhatnak a kezünkbe arra, hogy a polgári állam osztályelméleti és tőkeelméleti elemzéseit összekapcsoljuk egy kétszintű levezetésben. Így először megadható az államnak mint formának az általános osztályelméleti leírása, eztán vizsgálható, hogy milyen következményekkel járnak a többletmunka kisajátításának specifikus formái a gazdasági és politikai folyamatok lényegi és/vagy formai megkettőződésére, és az osztályharc formáira. E tételekből az is következik, hogy az államiság elemzését ki lehet terjeszteni olyan elemek tárgyalására is, amelyek az osztály és/vagy formaelemzés keretein belül nem található meg. Így például az állam népi demokratikus mozzanatát – amely tartalmazza a nép és a hivatalos világ közötti potenciális ellentmondást és ezért főleg anarchisták és liberális államteoretikusok elemezték eddig – az osztálymozzanattal való artikulációjában és az egyes termelési módok általi mélyebb meghatározottságában lehetne vizsgálni (vö. Jessop, 1980 b, az egész mű; lásd továbbá az 5. fejezet zárómegjegyzéseit). Ezeknek a lehetőségeknek a felemlítésével ugyanakkor máris szükségesnek bizonyult, hogy kilépünk a formalevezetési elméletek közvetlen területéről, és azt vizsgáljuk, hogyan kapcsolhatók össze ezek az elméletek más elméleti szempontokkal. Itt az ideje, hogy a formaelemzés módszertani következményeivel is foglalkozzunk.

Módszertani kritika

Az *Ableitungsdebatte*, a levelezési vita oly módon tudatos módszertanilag, amely idegen a stamocap-megközelítésmód egészétől. A formaelemzést voltképpen a stamocap-elméletek alapvető módszerével és/vagy annak reformista implikációival való elégedetlenség ösztönözte, és megpróbál visszatérni Marx módszertani és lényegi elméleti megfontolásaihoz (például: Altvater, 1971, 99. o.; Ebbighausen és Winkellmann, 1974, 24–35. és az egész mű; Gerstenberger, 1972, 134–135. o.; ugyanő, 1976, 84–86. o.; Müller és Neusüss, 1970, 15–16. o.; Tristran, 1974, 108–123. o.; Wirth 1972, 12–14., 18–19. o.; ugyanő, 1973, 298–312. o.). Míg azonban a formalevezetés módszertanilag felsőbbrendűnek látszhat, mint az államelmélet „monopolelméleti” hagyományának besorolásos

eljárása, maga a formalevezetés is számos megoldatlan módszertani problémába és elméleti nehézségbe ütközik. Vegyük ezeket sorba.

A formaelemzés alapvető feltevése, hogy a valóság olyan komplex, strukturált egész alkot, amelynek elemei bizonyos autonómiával rendelkeznek az átfogó egységen belül, ily módon a gazdaságit és a politikait a kapitalizmus által kialakított társadalmi egész újatermelésében különböző, de egymást kiegészítő mozzanatoknak tekintik, és egy sajátos „különbözőség az egységben”-nel is jellemeznék. Ebben a nézetben van bizonyos hasonlóság az Althusser-féle strukturalista iskolához abban, hogy mindkettő elutasítja a durva gazdasági redukcionizmust, és ragaszkodik a tőkés termelési mód gazdasági és politikai mozzanatai közötti kapcsolatok elemzéséhez. Az althusseriánusok azt állítják, hogy egy termelési mód (és ennek meghosszabbításaként egy társadalmi formáció) komplex strukturált egész, számos, viszonylag autonóm területet foglal magában, amelyek ugyanakkor egymást feltételezik, jellemzőjük, hogy egy bizonyos szféra (gazdasági, jogi, politikai vagy ideológiai) uralkodik a többi szféra fölött, végső soron pedig gazdaságilag meghatározott, amennyiben a termelési viszonyok újatermelésének a módja szabja meg ezen szférák egyikének vagy másikának uralkodó szerepét (lásd Althusser, 1965, 151–218. o.; Althusser és mások, 1968; Poulantzas, Politikai hatalom és társadalmi osztályok, 12–33. o.; az önkritikához lásd: Althusser, 1976; Balibar, 1975, 203–246. o.). Van azonban két jelentős különbség a formalevezetés, valamint a tőkének mint a társadalmi viszonyok együttesének althusseriánus strukturalista megközelítése között. Ha ezeket a különbségeket áttekintjük, jobban megértjük ezen egymással kapcsolatban álló hagyományok jellegét és korlátait.

Először is, míg a legtöbb formaelemzés hajlamos a fetiszmuselméletekre támaszkodni, amikor a társadalmi viszonyok szubjektív mozzanatáról akar számot adni, egyébként pedig a gazdasági és a politikai közötti artikulációra figyel, az althusseriánusok az ideológiai gyakorlat alapvető mechanizmusának a szubjektumok elmélettermelő, diszkurzív kapcsolatát, interpellációját* tartják, és nyomon követik ennek következményeit a gazdasági és politikai küzdelmekre. Ebben az összefüggésben az „interpelláció” átfogja mindazokat a mechanizmusokat, amelyek révén a biológiai egyéneket és azok kollektív hordozóit diszkurzív módon terelik a társadalmi viszonyok specifikus helyeire, és pozícióknak megfelelő azonosságtudattal ruházzák fel őket. Az interpelláció és a fetiszmus-elméletek egyaránt elutasítják azt a nézetet, hogy az egyének előre adott, egységes, szabad akaratú szubjektumok, de alapvetően eltérnek egymástól azt illetően, hogy milyen folyamatok során nyeri el az individuum saját szubjektivitását. Míg a fetiszmuselméletek a tudatosságot a termelési viszonyok kísérőjelenségeként és/vagy olyan komplex ideológiai hatásként fogják fel, amelyet végső soron a gazdasági határoz meg, és amely egyszerre támogatja és misztifikálja a gazdasági viszonyokat, az interpelláció-elméletek szerint a szubjektivizációnak elkülönült mechanizmusai vannak, amelyeknek

* Interpelláció alatt a szerző az elmélettermelő, diszkurzív tevékenységben létrehozott kapcsolatot, illetve végső soron az ezek révén történő azonosulást érti. – Szerk.

megvannak a saját létfeltételeik és működési területeik, és amelyek megteremthetik az ideológiai osztályharc különálló területét a gazdasági és a politikai szférákra való jelentős visszahatással. Öröndetes ez a hangsúly, és a fetisizmus-elméleteken való fontos túllépést jelez. A fetisizmus-elmélet annyiban takarékosan működik, hogy az árufetisizmust más szférák számára is modellként írja le, és egy besorolásos megközelítési módot is alkalmaz, amikor az ideológiai uralom valamennyi formáját fetisizmussá redukálja. Ezenkívül, ahol kísérleteket tettek a fetisizmus-elmélet meghaladására, ott mindig felmerült egy elkedvetlenítő tendencia: felváltani azt az általános és egyedi érdekek közötti ellentét elemzésével, de anélkül, hogy tekintetbe vennék ezek bonyolult közvetítődését és közvetlenül diszkurzív jellegét. Ezzel szemben az Interpelláció-elméletek képesek az érdekek meghatározását kapcsolatba hozni sajátos diszkurzív mechanizmusokkal, és figyelembe venni, hogyan fejeződnek ki a sajátos és az általános érdekek a hegemonia gyakorlása révén.

Másodszor, míg az althusseriánusok meglehetősen felületesen kezelik azt az alapelvet, hogy végső soron minden gazdaságilag meghatározott (bár ezt az alapelvet vallják), és jobbra úgy összpontosítják figyelmüket a jogi-politikai és az ideológiai területek sajátos mechanizmusaira, mintha azok a gazdaságitól teljesen függetlenek volnának, a formalevezetési iskolához tartozó teoretikusok elemzésbeli és okozati elsőbbséget tulajdonítanak a gazdasági kategóriáknak, amikor a kapitalista állam és a jogrend formáit és funkcióit levezetik. Érdemes erre az ellentétre felhívni a figyelmet, mert Holloway és Picciotto azt állítják, hogy a formalevezetési elméletek valójában a tőkeviszony mint egész történelmi materialista kategóriáiból indulnak ki, s nem az elszigetelten felfogott gazdasági kategóriákból (Holloway és Picciotto, 1977, 78., 82., 85–86. o.; ugyanők, 1978, 3–4., 10., 14–15., 17–18., 26. o.). Ha ez csak azt jelenti, hogy a tőkeviszony többet fog át, mint a gazdasági viszonyokat, és nem redukálható egy felszínes (epifenomenális) alap-felépítmény viszonyra, akkor tökéletesen elfogadható; elfogadhatatlan azonban, ha azt jelenti, hogy a tőkeviszony a társadalmi viszonyok lényegében egységes együttese, amelynek saját elemei fölött elemzésbeli és okozati elsőbbsége van. Marx voltaképpen (Holloway és Picciotto engedelmével) bár nyilván bírálta a polgári gazdaságtanokat, amiért a gazdasági viszonyok felszíni formáira összpontosítanak és dolgok közötti viszonyként fogják fel őket, de a politikai gazdaságtan bírálata az ő esetében nem tartalmazta azt, hogy a gazdasági kategóriákat minden különösebb magyarázat nélkül történelmi materialista kategóriákkal kell felváltani (bármilyenek legyenek is azok), inkább egy ismeretelméletileg realista, többszintű leírás kidolgozását foglalja magában, amely az absztrakttól a konkrét felé tart, és megpróbálja megmagyarázni a tőkés gazdaság formáját, létfeltételeit, mozgástörvényeit és társadalmi hatásait. Ebben az összefüggésben Marx jelezte, hogy a polgári társadalom és az állam anatómiája megfejthető abból, ahogyan „a tőke a neki megfelelő társadalmi termelési folyamatban meghatározott mennyiségű többletmunkát szivattyúz ki a közvetlen termelőkből vagy munkásokból, többletmunkát, melyet egyenérték nélkül kap meg;” (MEM 25. köt. 771. o.). Láthatóan ez az a megközelítési mód, amelyet a formalevezetési módszer más hívei

magukévá tettek, és valóban Holloway és Picciotto maguk is az áruforgalom jellegéből és ennek a munkaerő áruvá válása általi alapvető meghatározottságából vezetik le a tőkeviszony „megkettőződését” gazdasági és politikai formákra (Holloway és Picciotto, 1977, 78–79. o.). Röviden: ugyanakkor, amikor elismerjük, hogy a gazdaságnak szüksége van politikai létfeltételekre, és felismerjük, hogy a politikai behatol a gazdasági szférába, szükséges egyúttal tiszteletben tartanunk különbségeiket, és a többletmunka kisajátításának formáját kell kiindulópontnak venni. Ebben áll a formalevezetési megközelítési mód ereje az althusseriánus és az új-gramsciánus megközelítési módok „politizáló” tendenciáival szemben (lásd 4. fejezet), és ezt nem szabad összetéveszteni a *sui generis* történelmi materialista kategóriákról való fejtegetésekkel.

Ebben az összefüggésben milyen jelentést tulajdoníthatunk a „különbözőség az egységben” fogalmának? Kritikai funkciója világos: megpróbálja megkülönböztetni a formalevezetési megközelítési módot a nyers gazdasági redukcionizmustól, amely szerint az állam formái és funkciói elkerülhetetlenül és automatikusan megfelelnek a tőke igényeinek, valamint a „politicizmus” ezzel párba állítható eltévelyedésétől, amely az állam és a politikai szféra teljes autonómiáját tételezi fel. Ugyanakkor ez azzal a kockázattal jár, hogy a gazdasági és a politikai viszonyok termelési viszonyokként egybemosódnak, s ennek következtében a politikai a polgári újratermelésben betöltött (viszonylag autonóm) szerepére reprodukálódik. És azzal a kockázattal is jár, hogy inkább az egység mozzanatát emeli lényegévé, mint a szétválasztottságát, oly módon, hogy az utóbbi ezen egység újratermelésében az alárendelt, funkcionálisan szükséges elemmé válik. Az efféle esszencializmus végső soron az állam sajátos megjelenését vagy elkülönülését illuzórikusnak tünteti fel, és látszólagos autonómiáját a tőke fortélyaként mutatja be. Az ökonomizmus így csupán az által kerülhető el, ha az államot a tőke önreprodukciójának szükségletévé redukáljuk, a tőkét itt olyan viszonyként fogva fel, amely egyszerre gazdasági és politikai. Miért kellene feltételezni, hogy a gazdasági és a politikai módszerek kombinációja biztosíthatja a tőke újratermelését, amikor egyedül a gazdasági gyakorlat ehhez nem elégséges? Holloway és Picciotto maguk megjegyzik, hogy ez az egység távolról sem automatikus és lényegi: sajátos osztálymódszerekkel kell újratermelni. Ha valaki elfogadja azonban, hogy az „elkülönülés az egységben” a „társadalmasodás” specifikus megvalósulási módjának problematikus és feltételektől függő eredménye, akkor az elméletben nem élvezhet előjogokat, és nem lehet magyarázat vagy megfelelő közvetítés nélkül hozzá fordulni, hogy segítségével adjunk számot az állam formájáról és a kapitalizmusban betöltött funkcióiról. A formalevezetési megközelítés további erőssége, hogy túllép a „tőke logikáján”, s megállapítja, hogy az állam sajátos megjelenése mélyen problematikusá teszi saját, a tőkét szolgáló megfelelő funkcionálását. Itt az „elkülönülés az egységben” fogalma nem szolgálhat a polgári újratermelés feltétel nélküli magyarázó elveként, csupán olyan vonatkozási pontként, amely segít a társadalmasodási folyamat hatásainak értékelésében.

Ez a kritika elvezet a formalevezetés egy másik problémájához: a logikai levezetés és a történelmi magyarázat közötti viszonyhoz. Ha egyszer valaki elutasítja, hogy a történelem csupán a tőke logikailag szükségszerű önmegvaló-

sításának a következménye és elfogadja, hogy számít az osztályharc (még ha körülhatárolt és közvetítéseken keresztül is), akkor mi értelme van azzal próbálkozni, hogy az állam formáját és funkcióit a tőkének mint a társadalmi viszonyok együttesének kategóriából vezessék le? Az erre adandó helyes válasznak meg kell határozni a kapitalizmus és az osztályharc közötti viszonyt, és vizsgálnia kell a történelmi magyarázat természetét is.

A tőkeviszony nem vizsgálható az osztályharctól elszakítva. Hiszen a felhalmozás magának a tőkének azon tartós képességétől függ, hogy *harc révén*, egyre bővülő skálán biztosítsa az értéktöbblet létrehozásának és kisajátításának különböző feltételeit. Ez azt jelenti, hogy mozgástörvényei nem természetiek és elkerülhetetlenül adóttak, hanem megvalósulásukat illetően a tőke és a munka közötti konfliktusban érvényesülő erőviszonyoktól függnék. Nem szabad tehát a tőke logikáját osztályharcokban kifejeződő történelmi feltételezettségétől mesterségesen elválasztani, sem pedig a tőke egyfajta merev, örökkévaló logikáját egy meghatározatlan, esetleg történelmi folyamattal szembeállítani. Hiszen a „tőke logikája” elméleti absztrakció, amely a tőkefelhalmozás átlagos menetét és szabályszerűségeit fejezi ki, ami az egyes tőkék tevékenységéből következik (beleértve a bérmunkához való viszonyukat is), feltételezve, hogy az egyes tőkék kapitalista módon működnek. A tőke mozgástörvényeinek tárgyaláskor el kell vonatkoztatnunk a történelmi sajátosságoktól, s ez bizonyos meghatározatlanságot visz az elemzésbe [ami lezárható például azzal a feltételezéssel, hogy az egyes tőkék egyszerűen csak hordozói (*träger*) a tőkeviszonyoknak]; specifikus helyzetek tárgyalásakor ismét elővehetők bizonyos történelmi sajátosságok és a meghatározatlanság inkább történelmi specifikációval, mint feltételezéssel csökkenthető. Így, míg Marx az általában vett tőke vizsgálata céljából elvonatkoztat az egyes tőkéktől és azokat a verseny vizsgálata során egyszerűen *träger*nek tekinti, a konkrétabb elemzések foglalkozhatnak az egyes tőkék differenciált interpellációjával, kapcsolatrendszerével és számítási módjával, és értékelhetik hatásukat a mozgástörvények megvalósulására vagy a verseny hatását a különböző tőkékre. Egy másik példa: Marx az általában vett tőke és a tőkék közötti versengés tárgyalásakor elvonatkoztat a bérmunka szerepétől (az olyan válságtendenciákra összpontosít, mint a profitráta csökkenő tendenciája, amely elemezhető az általában vett tőke szintjén és/vagy a bérmunka mint változó tőke szintjén, amelyet az egyes tőkék a versenyben kialakult társadalmilag szükséges munkaidőhöz viszonyítva többé vagy kevésbé sikeresen zsákmányolnak ki); a konkrétabb elemzések vizsgálhatják a munkás-ság harcainak sajátos tartalmát és formáját s azt, hogyan határozzák meg a háttérben a válságtendenciákat a tőkének a bérmunka fölötti uralmát illető specifikus kudarcai. Röviden: fel kell ismerni, hogy *minél elvontabb az elemzés szintje, annál meghatározatlanabbá válik*; s hogy míg az absztrakt elemzések az átlagra való utalás és/vagy feltételezés segítségével birkóznak meg ezzel a meghatározatlansággal, a konkrét elemzések ezt a meghatározatlanságot úgy szüntetik meg, hogy történelmileg specifikálják azt, ami korábban meghatározatlan volt. Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy a történelmi absztrakció szintjei bonyolult hierarchiát alkotnak. Hiszen az olyan elvont fogalmak, mint „áru”, „tőke”, „bérmunka”, „állam”, „jogi szubjektum”, ugyanolyan módon törté-

netiek, mint az olyan jóval konkrétabb fogalmak, mint „autó”, „bank”, „utca-seprő”, „katonai diktatúra”, „részvénytársaság”, és csupán történelmi létkörül-ményeik viszonylagos meghatározatlansága szerint különböznek.

Továbbá, míg a „tőke logikája” megközelítés könnyen egybemossa a formát és a tartalmat abbéli igyekezetében, hogy a kapitalista állam természetét és funkcióit a tőkés termelési módból vezesse le, a formaelemzés kifinomultabb változatai több fokozatot különböztetnek meg a levezetésben, s a formát meg-próbálják az absztrakció egy adott szintjén meghatározni, miközben a tartal-mat meghatározatlannak fogják fel. Pontosán ez válik szükségessé, amikor azt fejtjük ki, hogy a kapitalista állam formája problematikussá teszi megfelelő funkcionálását. Azaz: míg lehetséges levezetni a kapitalista állam megfelelő formáját annak a specifikus formának az elemzéséből, amelyben a többletmun-kát kisajátítják, s valóban lehetséges az államformát a gazdasági forma periodi-zációjának elemzése révén periodizálni, nem lehetséges a specifikus funkciókat és következményeiket ugyanezen az elméleti szinten levezetni. A legjobb eset-ben is csak bizonyos absztrakt funkciók vezethetők le, amelyeket, mivel ezek a tőkefelhalmozás adott helyzetbeli létfeltételei, az államnak el kell látnia. Rövi-den: a tartalomlevezetésbe beletartozik, hogy túl kell menni a formát kialakító meghatározások területén, és – *a fortiori* – ez történik a forma és a tartalom dia-lektikájának leírásakor. Ahogy a megfelelő államformát sajátos módszerekkel kell kialakítani és újratermelni, éppúgy sajátos módszerek vesznek részt funk-cionálásában, s lehet, hogy ezek nem esnek egybe azokkal, amelyek a forma új-ratermeléséhez szükségesek. Itt jelentős kétértelműség van a formaelemzésben. Néha az a cél, hogy megállapítsák a kapitalista állam megfelelő formáját és/vagy funkcióját, hogy megmutassák a tőkés termelési mód elméletileg lehetsé-ges voltát (mivel egyedül az értékmozgás nem képes biztosítani újratermelését), s ezután folyamodnak hozzájuk, mint az ilyen újratermelés elvont magya-rázó elvéhez (azon feltételezés alapján, hogy az állam hordozója – *träger* – a tő-keviszonynak); néha pedig az állam megfelelő formája és/vagy funkciói vonat-kozási pontként szolgálnak ahhoz, hogy kérdésessé tegyék és értékeljék a pol-gári újratermelés biztosítását szolgáló konstitutív és/vagy funkció-orientált módszereket. Míg azonban a „tőke logikája” megközelítés ezt a kétértelműsé-get úgy oldja fel, hogy a feltételezést, mely szerint az állam *träger*, esszencialis-ta magyarázó elvvé alakítja át, úgy, hogy a logikai kapcsolat egybeolvad az okozati szükségszerűséggel, addig a formaelemzés kifinomultabb változatai különbséget tesznek logikai kapcsolat és okozati szükségszerűség között, és további meghatározásokat keresnek az államformák és funkciók történelmi megvalósulásának leírásához.

Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy nincs alapvető és abszolút ellentét logika és történelem vagy meghatározottság és meghatározatlanság között. A tőke logikája az egyes osztályharcok történelmi mozgásának kifejeződése és az absztrakció különböző szintjein specifikálható. E logikának az absztrakció magas szintjén mutatkozó viszonylagos meghatározatlansága lépésről lépésre haladva megszüntethető, ahogy a logikát egyre konkrétabbá és/vagy összetet-tebbé tesszük. Az ilyen megközelítésmódnak nem kell azzal az érveléssel az általában vett tőke vagy államformája esszencialista felfogását követnie, mi-

szerint létezik egy meghatározott, bár elvont lényeg, s az attól való eltérések a konkrétabb, összetettebb szinteken – lényegtelenek. Sőt a megközelítésmódból az következik, hogy a felhalmozás „tisza” menete, vagy a „tisza” kapitalista állam épp annyira a végső meghatározottság termékeként jelenik meg, mint mondjuk, a „de-indusztrializáció” előrehaladó folyamata, vagy az az állam, amely „az egymással versengő osztályok kölcsönös elpusztításához” vezet. Ebben az összefüggésben hangsúlyozni kell, hogy a meghatározottság és az esetlegesség nem a való világ, hanem az elméleti rendszerek tulajdonsága. Az elméletekre lehet jellemző a meghatározottság vagy az esetlegesség. Teljesen meghatározott rendszer az, amelyben a rendszer törvényszerűségeinek ismeretében előre meg lehet mondani az összes elméletileg meghatározott változó értékét bármely időpillanatban, s egy másik időpillanatban is. Egy elmélet csak egy specifikus érték- vagy tulajdonságkészlet vonatkozásában lehet meghatározott (ez a készlet teljesen zárt elméleti rendszer határesetében az összes változót tartalmazza). Ezért aztán logikailag pontatlan kijelenteni, hogy egy elmélet meghatározott, ha egyúttal nem közöljük azokat a tulajdonságokat is, amelyek vonatkozásában meghatározott. Másfelől, egy elmélet annyiban esetleges (vagy meghatározatlan), amennyiben bizonyos változók értékét a rendszer más változóinak értékei (ezek néha tartalmaznak másik időponthoz tartozó független-változó-értékeket), valamint a rendszert szabályozó törvényszerűségek alapján lehetetlen előre megmondani. Ebből az következik, hogy az esetlegesség ugyanabból az elméleti rendszerből és/vagy más elméleti rendszerekből származó utólagos vagy segédmeghatározások specifikációja révén megszüntethető. Ily módon az elméleti tárgyat sok meghatározás összetett rendszerként lehet reprodukálni, amely az absztrakció és komplexitás kiválasztott szintjén teljesen meghatározottá válik.

Ezek a megjegyzések elvezetnek a formalevezetés harmadik problématerületére. Ha ki akarjuk dolgozni a kapitalista állam teljesen meghatározott leírását, mi legyen az elemzés kiindulópontja? A különböző tanulmányok a tőkeviszony különböző kategóriáiból indulnak ki, s a *Staatsableitung*-vita nagy részét átszővi a kölcsönös vádaskodás, hogy rossz kiindulópontot választottak. Ez összekapcsolódik annak a tendenciájával, hogy abszolutizálják a kiindulópont kérdését, valamint hogy azt sugallják: van valamiféle rendkívüli pont, amelyből kiindulva levezethető a kapitalista állam formájának és funkcióinak meghatározásához szükséges valamennyi kategória. Sokkal célravezetőbb az a felismerés, hogy az állam – mint „valódi-konkrét” tárgy – „sok meghatározás összefoglalása” (MEM 47/1. köt. 26. o.). Ebben az értelemben az állam teljesen meghatározott leírásához számos különböző kiindulópont szükséges, és a különböző formaelemzéseket inkább össze kellene egyeztetni, mint egyiküket előtérbe állítani – feltéve, ha külön-külön megfelelőek, együttesen pedig össze mérhetőek, összeegyeztethetőek. Az „államiság” teoretikusainak érdeme, hogy felismerték: a levezetésnek szakaszosan kell előrehaladnia. Ezt a felismerést ki kell terjeszteni az állam levezetésének egész területére. Röviden: mivel az állam formája, további funkciói összetettek, levezetésüknek is összetettnek kell lennie.

Fontos, hogy elutasítsuk azt a nézetet, hogy a levezetés csupán egy olyan folyamat, amelyben kibontják egy fogalmi kiindulópont logikai implikációit,

mintha ez dióhéjban, *in nuce* tartalmazná az összes többi meghatározást. Az ilyen felfogás jellegét tekintve esszencialista és idealista (vö. Blanke és mások, 1974, 115–117. o.; ugyanők, 1975, 72. 9.). Ha azonban a levezetés folyamata nem redukálható a konkrétabb kategóriáknak egyetlen elvont kiindulópontból való egyszerű logikai dedukciójára, hogyan alakítják ki valójában az absztrakt-konkrét különböző fokán álló kategóriákat? Finom határvonalat kell ugyanis húzni az artikuláció, mint az összekapcsolás módja és az elméleti eklekticizmus közé. Ez okozza az egyik nehézséget, amikor Offe helyét próbáljuk megkeresni az államelméletek sorában. Bár Offe a tőkésállam formájára és funkcióira vonatkozó munkáiban korrekt módon támaszkodik számos magyarázó elvre, nem próbálja meg kialakítani általános összemérhetőségüket, sem pontos artikulációs összekapcsolódási pontjaikat elemzéseiben. Ez Offe korai munkáiban bizonyos meghatározatlansággal jár, amennyiben megkísérli összekapcsolni Marx kategóriáit és magyarázó elveit olyanokkal, amelyeket a rendszerelméletből és a szervezetszociológiából vett. Ez csökkenti azon érveinek erejét, amelyek a kései kapitalizmus válságtendenciáinak politikai jellegére, valamint az áruforma és az államforma közötti problematikus kapcsolatra vonatkoztak. Ezeket a gondokat Offe későbbi munkáiban többnyire orvosolja. Ezek a művek elméletileg jóval egységesebbek, egyes részleteket tekintve pedig az artikuláció különböző heterodox használatának jótékony hatását mutatja a marxista elmélet kidolgozására. Mivel azonban Claus Offe saját munkáját nem hozza nyíltan kapcsolatba a *Staatsableitung*-iskolával, megközelítési módját tekintve pedig sokkal inkább heterodox, mint a formalevezetés szószólói, tanácsos az utóbbiak saját elméletalkotási módszereikre vonatkozó nézeteit megvizsgálni.

Az *Ableitung* (levezetés) képviselői közül itt senki sem elég precíz. A levezetési folyamat részletes specifikálása helyett egy sor könnyed kijelentéssel találkozunk, amelyek szerint a levezetési folyamat az állam elemzéséhez szükséges kategóriák bizonyos fajta, eszmeileg inspirált kidolgozását tartalmazza, a tőkeviszony természetéből kiindulva. Itt egy rendszerbeli bizonytalanság rejlik egyfelől az *absztrakciónak-konkretizációnak az elemzés egy síkján megvalósuló fokozatait* (például: áru, tőke, szerves összetétel, a profitráta csökkenő tendenciája, termelői ár, és így tovább az értelmezés síkján), másfelől a *különböző elemzési síkokat* illetően (például: a tőkés termelés értékelemzése, szembeállítva technikai munkafolyamatként való elemzésével; a tőkefelhalmozás elemzése a használati és csereérték összefüggésrendszerében a politikai uralom elemzésének ellenpárjaként). Míg az értékelemzés szintjén az absztrakttól a konkrét felé haladás szükségessé teszi olyan kategóriák bevezetését, amelyek már nem találhatóak a magasabb szintű fogalmak körében (például: a munkaerő mint különleges áru; az egyes tőkék versengése, szembeállítva az egységes általában vett tőke feltételezésével; termelői ár; luxusjavak; fiktív tőke; földjáraadék, és így tovább). Az a felismerés, hogy vannak más elemzési síkok saját, *sui generis* absztrakció-konkretizáció fokozataikkal, még tovább bonyolítja az eljárást. Braunmühl szerzőtársaival együtt például azt állítja, hogy a levezetésnek *A tőkében* kidolgozott általános kategóriákból kell kiindulnia, de azután az absztrakttól a konkrét felé tartó mozgás módszerének megfelelően *sui generis* politikai kategóriákat kell kidolgoznia (1973, 7. o.); Heide Gernstenberger azt han-

goztatja, hogy a formalevezetést ki kell egészíteni olyan tényezők bevezetésével, amelyek elemzését a marxisták eddig a politikatudományra hagyták – ilyenek: a bürokrácia, az alkotmányos struktúrák, az osztályharc tipikus módozatai (1976, 158. o.); Hirsch azt fejtegeti, hogy az általános formalevezetés nem eredményezhet többet banalitásoknál, és hogy az állam elméleti vizsgálatának túl kell lépnie az általában vett tőkén és értéken, hogy átfogja egy társadalmi formáció társadalmi, politikai és nemzeti termelési feltételeinek egészét (1974a, 66., 74–75., 82–83. o.); Holloway és Picciotto elismerik, hogy a formaelemzést ki kell egészíteni azoknak a specifikus történelmi küzdelmeknek az elemzése révén, amelyekeken keresztül a tartalom és a forma dialektikája kifejeződik a politikai szférában (1978, 30–31. o.). De egyik teoretikus sem mondja meg közelebbről, hogyan hajtható végre ez a kiegészítés. Mindenesetre akkor is fontos, hogy különböző, a formalevezetési iskolához tartozó teoretikusok azóta bevezettek már olyan tételeket és fogalmakat, amelyek az értékelemzésen való túllépéssel kapcsolatosak, s az a céljuk, hogy olyan fogalmakat is átvegyenek, amelyek alkalmazhatók politikai osztályharcokra és/vagy ideológiai viszonyokra. Sok esetben ezek a áttételek Marx politikai írásaiból származnak, amelyek különböznek a politikai gazdaságtan elvont kritikájától. Más esetekben a Gramsci-féle „hegemónia”-fogalomhoz nyúlnak (a fent idézett tanulmányokon kívül lásd: Classen, 1979, 61–63., 264–266. o.). Találkozunk olyan, újonnan bevezetett kategóriákkal is, mint „a tömegintegráció módja” (Hirsch, 1976a, 1976b, 1977a, 1977b, 1978, 1980a), „az uralom módja” (London-Edinburgh Weekend Return Group, 1979., 1980), a „korporatizmus” (Hastendiek, 1980), s ezek keretül szolgálnak a gazdasági és a politikai uralom közötti artikuláció vizsgálatához. Ezek a megközelítési módok azonban annyiban meghatározatlanok maradnak, hogy továbbra sem meghatározottak az értékelemzés és a többi kategória közötti artikulációs pontok.

Röviden: módszertani tudatosságuk és annak ellenére, hogy hangsúlyozottan ragaszkodnak Marx módszereihez, a formalevezetés híveinek nem sikerült a levezetés természetének ellentmondásmentes leírását adni. Ez ugyanis nem csupán konkrétabb fogalmak absztrakt kiindulópontból való kibontásának logikai eljárás módja egyetlen (bár elágazó) elemzési sík mentén. Ehelyett a különböző elemzési síkokon elhelyezkedő, különböző elvontsági fokú fogalmak differenciált artikulációját foglalja magában, hogy újraterejtse a konkrétot, mint sok meghatározás bonyolult szintézisét. Az meglehetősen világos, hogy ez rejlik a kutatás módszereiben és a kifejtés módszereiben a formaelemzés legfejlettebb változatai esetében; azt is látni kell, hogy ezt félreértették annak következtében, hogy a formaelemzők általánosságban ragaszkodnak ahhoz, hogy *A tőke* és *Grundrisse* Marxának követői, anélkül, hogy észrevették volna, hogy a kifejtés módja nagyon is változatlan maradhat, míg a vizsgálat tárgyának megváltozott természete megköveteli, hogy túlmenjenek az értékelemzésen. Ráadásul, mivel a legtöbb formaelemzésnek csak korlátozott elméleti célkitűzése volt (általában az állam formájának és/vagy funkcióinak egy levezetéséhez kötötten, amelyben mindez a tőkés termelési mód lehetőségének feltételeiként szerepelt), nem kellett nekik különösebben túllépni az értékelemzés szféráján. Az állam azonban „valóságos-konkrét” tárgy, amely nem redukálható saját ér-

tékanalitikai mozzanatára, és jóval összetettebb elemzési módszert igényel. A formaelméletek értékanalitikai kategóriákra való redukálása azzal a kockázattal jár, hogy az államot és/vagy a társadalmi formációt a tiszta tőkés termelési mód egyszerű térbeli megvalósulásává redukálják (elvonatkoztatva így a világgpiactól), valamint annak kockázatával, hogy egyszerűen konkretizálják a tiszta tőkés termelési módot (elhanyagolva így összekapcsolódását más gazdasági formákkal, valamint mögöttes, nem osztályviszonyok általi meghatározottságát). Így röviden szólva: a redukció és a besorolás kockázatát vállalják. A formaelemzés ekképpen csupán egyik eleme egy jóval szélesebb, átfogóbb elméleti vállalkozásnak – az állam mint „valóságos-konkrét” tárgy elemzésének.

Zárómegjegyzések

Megvizsgáltuk számos, a formalevezetési iskolához tartozó teoretikus elgondolásait tartalmi és módszertani szempontból. Világos kell hogy legyen előttünk: ez a megközelítési mód sok elméleti értéket tartalmaz és oktalanság könnyedén elutasítani a formaelemzést magas absztrakciós szintje miatt (Fay, 1978), redukcionista tendenciái miatt (Jessop, 1977), vagy azért, mert nagyon el van foglalva önmaga kialakításának filozófiai problémájával (Therborn, 1978, 30. o.). Azt helyénvaló felróni különböző teoretikusoknak, hogy megpróbálják saját kiindulópontjukat abszolutizálni, de helytelen átsiklani afölött, hogy ők *együttesen* mily nagy mértékben bővítették a kapitalista államról való tudásunkat. Következésképpen joggal bírálhatók azok a tanulmányok, amelyek semmibe veszik a forma következményeit a tartalomelemzésre nézve. Foglaljuk össze e megközelítési módot.

A formaelemző megközelítési mód jelentős elméleti továbblépés a marxista-leninista és az osztályelméleti tanulmányokhoz képest, mert bebizonyította, hogy az államot nem lehet a tőke által létrehozott és ellenőrzött, csupán politikai eszköznek felfogni: Képviselői világosan megállapították, hogy a kapitalista állam a polgári újratermelés lényegi eleme. Olyan politikai erő, amely kiegészíti a verseny gazdasági erejét, és mind a tőkével, mind a munkásosztállyal szemben be kell avatkoznia. Ez illusztrálja azt, hogy tévedés az államot egyszerűen a tőke eszközének tekinteni. E tanulmányokban megmutatkozik a politikai reformizmus néhány problémája is: azt mondják, hogy az állam, éppen azért, mert a tőkefelhalmozás átfogó folyamatának lényegi része, szükségképpen tükrözi és újratermeli annak alapvető ellentmondásait. Ezenkívül míg ezen elgondolásoknak a „tőke logikája” változata bírálható, amiért azt állítja, hogy a politikainak a formája és következményei gazdasági szinten teljesen meghatározottak, más tanulmányok ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy az állam formája problematikussá teszi saját megfelelő funkcionálását, továbbá, hogy az állami politikát végső soron egy olyan osztályharc határozza meg, amelynek (gazdasági formája ellenpárjaként felfogott) tartalmát a tőkeviszony nem határozza meg teljes mértékben. Távrolról sem azt állítva, hogy a kapitalista állam képes kielégíteni a tőke egy adott időbeni valamennyi szükségletét, a még kidolgozottabb elméletek szerint ezeket a szükségleteket nem

is lehetséges másként kielégíteni, mint tendenciaszerűen, s talán csak bizonyos késéssel.

Éppen a történelmi sajátosság és az osztályharc hangsúlyozása fedi fel azonban a formaelemzés korlátait. Híján van ugyanis bizonyos fogalmaknak, amelyek pedig szükségesek a történelmi elemzéshez, továbbá az osztályharc indokolatlanul korlátozott felfogásával dolgozik. Közelebbről: szükség lenne olyan új kategóriákra, amelyek közölhetővé tennék számára a tőkés termelési módon kívüli osztályokat, a nem osztályjellegű erőket és társadalmi viszonyokat, a politikai és ideológiai módszereket. Az értékelemzéstől nem kaphatják meg azokat a fogalmakat, amelyekkel a gazdasági formáció mint egész elemezhető (mivel ez magában foglalja a tőkés termelési mód összekapcsolását más termelési módokkal és/vagy munkaformákkal), sem azokat, amelyek az osztályharchoz (amelyek tartalmát értékterminusokkal nem lehet teljes mértékben meghatározni), illetve annak a nem osztályerőkkel (ami már túl van a gazdasági szférán) való artikulációjához szükségesek. A levezetési megközelítési módon belül van egy kialakulófélben lévő, részleges konszenzus, hogy az olyan kategóriák szolgálhatnak a célokat, mint „hegemónia”, „hatalmi tömb”, „a tömegintegráció módja”, „az uralom módja” és így tovább. Meg kell tehát vizsgálnunk azokat a megközelítési módokat, amelyekben ezek a kategóriák központi szerepet játszanak, s meg kell ítélnünk, mennyire sikerült ígéretüket megvalósítani.

Csató Erzsébet fordítása

Hivatkozott irodalom

- Abendorth-Forum (1977) *Abendorth-Forum: Marburger Gespräche aus Anlass des 70. Geburtstags von Wolfgang Abendroth*, ed, F. Deppe et al., Marburg: Verlag Arbeiterbewegung und Gesellschaftswissenschaft
- Althusser, Louis (1965) *For Marx*, London: Allen Lane
- Althusser, Louis (1976) *Essays in Self-Criticism*, London: New Left Books
- Althusser, Louis and Balibar, Etienne (1968) *Reading Capital*, London: New Left Books, 1970
- Alvater, Elmar et al. (1974a) 'Entwicklungstendenzen des Kapitalismus in Westdeutschland', *Prokla*, 16
- Alvater, Elmar et al. (1974b) 'On the Analysis of Imperialism in the Metropolitan Countries: the West German Example', *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, Spring
- Alvater, Elmar et al. (1976) 'Staat, Akkumulation und soziale Bewegung', in: C. Pozzoli (ed.), *Rahmenbedingungen und Schranken Staatlichen Handelns*, Frankfurt: Suhrkamp, pp. 89–114
- Alvater, Elmar and Kallscheuer, Otto (1979) 'Socialist Politics and the „Crisis of Marxism”', *Socialist Register* 1979
- Aumeeruddy, Aboo et al. (1978) 'Labour Power and the State', *Capital and Class*, 6
- Balibar, Etienne (1975) *Cinq études du matérialisme historique*, Paris: Maspero
- Blanke, Bernhard et al. (1974) 'Zur neueren marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates: Überlegungen zum Verhältnis von Politik und Ökonomie', *Prokla*, 14/15 (Citation from 'On the Current Marxist Discussion on the Analysis of Form and Function of the

- Bourgeois State', in J. Holloway and S. Picciotto (eds.) *State and Capital*, London: Edward Arnold)
- Blanke, Bernhard et al. (1975) *Kritik der Politischen Wissenschaft: Analysen von Politik und Ökonomie in der bürgerlichen Gesellschaft*, Frankfurt: Campus Verlag (citation from the German edition except for Part 5, vol 2, which is cited from *idem*, 1976)
- Brandes, Volkhard et al. (1977) *Handbuch 5 (Staat)*, Frankfurt, EVA
- Braunmühl, Claudia von (1973) 'Weltmarktbeziehung des Kapitals, Imperialismus, und Staat', in C. von Braunmühl et al., *Probleme einer materialistische Staatstheorie*, Frankfurt, Suhrkamp
- Classen, Wolfgang-Dieter (1979) *Probleme einer materialistischer Analyse des bürgerlichen Staates*, Frankfurt: Haag und Herchen
- Cobler, Sebastian (1978) *Law, Order, and Politics in West Germany*, Harmondsworth: Penguin
- Ebbighausen, Rolf and Winkelmann, Rainer (1974) 'Zur aktuellen politischen Bedeutung der Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus und zum Stellenwert einer Kritik ihrer Marx-Rezeption', in R. Ebbighausen (ed.) *Monopol und Staat*, Frankfurt: Suhrkamp
- Fay, Margaret A. (1978) 'Review of *State and Capital: A Marxist Debate*', *Kapitalstate*, 7
- Fine, Ben and Harris, Laurence (1979) *Re-Reading Capital*, London: Macmillan
- Flatow, Sybille von and Huisken, Freerk (1973) 'Zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates: die Oberfläche der bürgerlichen Gesellschaft, der Staat, und die allgemeinen Rahmenbedingungen der Produktion' *Prokla*, 7
- Genth, Renate and Altvater, Elmar (1976) 'Politische Konzeptionen und Schwierigkeiten der KPI in der Krise – ein aufriss von Problemen einer Strategie', *Prokla*, 26
- Gerstenberger, Heide (1972) 'Elemente einer historisch-materialistischen Staatstheorie', *Kritisch Justiz*, 2
- Gerstenberger, Heide (1976) 'Theory of the State: Special Features of the Discussion in the FRG', in C. von Beyme (ed.) *German Political Studies*, London and Beverly Hills, Sage
- Hennig, Eike (1974) 'Lesehinweise für die Lektüre der 'politischen Schriften' von Marx und Engels', in E. Hennig et al. (eds.), *Karl Marx: Friedrich Engels – Staatstheorie*, Frankfurt: Ullstein
- Hirsch, Joachim (1974a) *Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals*, Frankfurt: Suhrkamp (Parts 1 and 5 are cited from 'The State Apparatus and Social Reproduction: Elements of a Theory of the Bourgeois State', in J. Holloway and S. Picciotto (eds.), *State and Capital*, London: Edward Arnold, 1978; Part 3 is almost identical to Hirsch, 1974c, and is cited according to the latter)
- Hirsch Joachim (1976a) 'Bemerkungen zum theoretischen Ansatz einer Analyse des bürgerlichen Staates', *Gesellschaft 8-9*, Frankfurt: Suhrkamp
- Hirsch, Joachim (1976b) 'Remarques Théoriques sur l'état bourgeois et sa crise', in N. Poulantzas (ed.) *La Crise de l'État*, Paris: Presses Universitaires de France
- Hirsch, Joachim (1977a) 'Kapitalreproduktion, Klassenauseinandersetzungen, und Widersprüche im Staatsapparat', in V. Brandes et al. (eds.) *Handbuch 5 (Staat)*, Frankfurt: EVA
- Hirsch, Joachim (1977b) 'What is the Fiscal Crisis of the State: on the Political Function of the Fiscal Crisis', paper delivered to the CSE Conference, Bradford, 1977, mimeo
- Hirsch, Joachim (1978) 'The Crisis of Mass Integration: on the development of political repression in Federal Germany', *International Journal of Urban and Regional Research*, 2 (ii)

- Hirsch, Joachim (1980a) *Der Sicherheitsstaat*, Frankfurt: EVA
- Hirsch, Joachim (1980b) 'On Political Developments in West Germany since 1945', in R. Scase (ed.), *The State in Western Europe*, London: Croom Helm
- Holloway, John (1979) 'The State and Everyday Struggle', paper presented to Seminar on 'The State in Contemporary Capitalism', Mexico City
- Holloway, John and Picciotto, Sol (1977) 'Capital, Crisis, and the State', *Capital and Class*, 2
- Holloway, John and Picciotto, Sol (1978) 'Introduction: Towards a Marxist Theory of the State', in *idem* (eds.), *State and Capital*, London: Edward Arnold
- Jessop, Bob (1977) 'Recent Theories of the Capitalist State', *Cambridge Journal of Economics*, 1 (iv)
- Jessop, Bob (1980b) 'The Political Indeterminacy of Democracy', in A. Hunt (ed.) *Marxism and Democracy*, London, Lawrence and Wishart
- Kastendiek, Hans (1980) 'Neo-Korporativismus? Thesen und Analyse-Konzepte', *Prokla*, 38
- Kuhlen, Lothar (1975) '„Ableitung“ und „Verdoppelung“ in der neueren marxistischen Diskussion über den Staat', in H. Rottleuthner (ed.) *Probleme der marxistischen Rechtslehre*, Frankfurt: Suhrkamp
- Läpple, Dieter (1975) 'Staat und politische Organisation: Probleme marxistischen Staatsanalyse', in H. J. Krysmanski and P. Marwedel (eds.) *Die Krise in der Soziologie*, Köln: Pahl-Rugenstein
- London-Edinburgh Weekend Return Group (1979) *In and Against the State*, London: Conference of Socialist Economists
- London-Edinburgh Weekend Return Group (1980) *In and Against the State*, London: Pluto Press (revised and expanded edition of *idem*, 1979)
- Minnerup, Gunter (1976) 'West Germany Since the War', *New Left Review*, 99
- Müller, Wolfgang and Neusüss, Christel (1970) 'Die Sozialstaatsillusion und der Widerspruch von Lohnarbeit und Kapital', *Sozialistische Politik*, 6/7 (cited from the translation, 'The Social State Illusion and the Contradiction between Wage Labour and Capital', *Telos*, 25, Winter 1975)
- Negri, Antonio (1977) 'Sur quelques tendances de le théorie communiste de l'état la plus récente: revue critique', in ACSES, *Sur L'État*, Bruxelles, Contradictions
- Oberlecher, Reinhold (ed.) (1975) 'Deduktion des Staates', *Theorie und Klasse: Blätter für wissenschaftliche Kritik*, 8
- Offe, Claus (1969) 'Politische Herrschaft und Klassenstrukturen. Zur Analyse spätka-pitalistischer Gesellschaftssysteme', in G. Kress and D. Senghaas (eds.) *Politikwissenschaft*, Frankfurt, EVA (cited after the English translation in Offe, 1972b)
- Offe, Claus (1978) 'Notes on the Future of European Socialism and the State', *Kapitalistate*, 7, pp. 27–38
- Offe, Claus (1981a) 'The Attribution of Public Status to Interest Groups: the West German Case', in S. Berger (ed.) *Organizing Interests in Western Europe*; London: Cambridge University Press
- Offe, Claus (1981c) 'Competitive Party Democracy and the Keynesian Welfare State: some reflections on their historical limits', paper prepared for the Conference on 'Organisation Economy Society: Prospects for the 1980s', Griffith University, Brisbane, Queensland, Australia, July 16–19, 1981
- Offe, Claus and Wiesenhal, Helmut (1978) 'Two Logics of Collective Action – Theoretical Notes on Social Class and Organisational Form', typescript (a revised version appears in M. Zeitlin (ed.) *Political Power and Social Theory*, New York: JAI Press, 1980)

- Pashukanis, Evgeny B. (1929) *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus* (3rd German edition) (Cited after the translation, *Law and Marxism: a General Theory*, London: Ink Links, 1978)
- Picciotto, Sol (1979) 'The Theory of the State, Class Struggle, and the rule of Law', in B. Fine et al. (eds.), *Capitalism and the Rule of Law*, London: Hutchinson
- Poulantzas, Nicos (1968) *Political Power and Social Classes*, Paris: Maspéro (Cited from the English translation, London: New Left Books, 1973)
- Preuss, Ulrich K. (1973) *Legalität und Pluralismus: Beiträge zum Verfassungsrecht der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt: Suhrkamp
- Reichelt, Helmut (1974) 'Einige Anmerkungen zu Sybille von Flatows und Freerk Huisken's Aufsatz zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates', *Gesellschaft 1*, Frankfurt: Suhrkamp (Cited from the English translation 'Some Comments on Flatow and Huisken's Essay 'On the Problem of the Derivation of the Bourgeois State', in J. Holloway and S Picciotto (eds.), *State and Capital*, London: Edward Arnold)
- Therborn, Goran (1978) *What Does the Ruling Class Do When it Rules?* London: New Left Books
- Tristram, Wolfgang (1974) 'Allgemeine Formbestimmung des bürgerlichen Staates: Zur Kritik des Staatsbegriff in der Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus', in R. Ebbighausen (ed.) *Monopol und Staat*, Frankfurt: Suhrkamp
- Tuschling, Burkhard (1976) *Rechtsform und Produktionsverhältnisse*, Frankfurt: EVA
- Tuschling, Burkhard (1977) 'Aspekte einer materialistischen Theorie des Rechts und des Staates', in F. Deppe et al. (eds.) *Abendroth-Forum*, Marburg: Verlag Arbeiterbewegung und Gesellschaftswissenschaft
- Wirth, Margaret (1972) *Kapitalismustheorie in der DDR*, Frankfurt: Suhrkamp
- Wirth, Margaret (1973) 'Zur Kritik der Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus', *Prokla*, 8/8 (Cited from the English translation, 'Towards a Critique of the Theory of State Monopoly Capitalism', *Economy and Society*, 1977, 6 (iii))

Rezime

Sadržajna i metodološka kritika teorija „izvedene države“ (Staatsableitung)

Objavljeni tekst je odlomak iz knjige *The Capitalist State – Marxists Theories and Methods* (Kapitalistička država. Marksističke teorije i metodi) britanskog marksiste Boba Džesopa.

Autor u trećem poglavlju svoje knjige, odakle je uzet i ovaj odlomak, podvrgava kritičkoj analizi teoriju „izvedene države“ (Staatsableitung) odnosno teoriju škole tzv. logike kapitala, koja se krajem šesdesetih i početkom sedamdesetih godina razvila na Slobodnom univerzitetu u Zapadnom Berlinu. Ona predstavlja pokušaj da se osloncem na sadržaj i metodu Marksovog *Kapitala* moderna država izvede iz kapital-odnosa i pokaže kako su njena forma i funkcije u pojedinim slučajevima određeni i podređeni osnovnim ekonomskim procesima.

U stvari, pristalice ove teorije su se koncentrisale na to da iz Marksove politekonomske analize, iz analize proste robne proizvodnje ili iz analize kapitalističke robne proizvodnje teorijski izvedu opšta, apstraktna određenja države, koja bi poslužila kao teorijsko oruđe konkretno-istorijskih analiza. Za razliku od teorije državno-monopolističkog kapitalizma protagonisti ovog pravca analize države razvili su zavidan nivo apstraktno-teorijskih elaboracija utemeljenih u Marksovoj kritici političke ekonomije. Ideolo-

ški i politički smisao ovog teorijskog pokušaja je odbacivanje „iluzije države blagostanja“, odnosno odbacivanje političkog reformizma nemačke socijaldemokratije.

Za razliku od pristalica teorije „državno-monopolističkog kapitalizma“ (Džesopova kritika ove teorije je objavljena u 6/88 broju časopisa „Létünk“) zagovornici ovog pristupa ne smatraju da je država puki organ vladajuće klase. Naime, i ako je kapitalistička država bitan i nužan element reprodukcije kapitalističkih odnosa proizvodnje i kao takva reproducira osnove protivrečnosti tog odnosa proizvodnje, ona je upravo zato prinuđena da interveniše ne samo protiv radničke klase nego i protiv pojedinačnih kapitalista.

Osnovni teorijski i teorijsko-metodološki nedostatak ovog pristupa analizi moderne države je prema Džesopu to što on ne podrazumeva relativno autonomni značaj i uticaj klasne borbe u konstituisanju forme države i u njenom funkcionisanju, pa otuda nije u stanju da spozna svu relevantnu istorijsku konkretizaciju i specifičnost savremene države, niti da ugradi odgovarajuću strategiju klasne borbe i socijalističkog preobražaja.

Summary

Substantive and Methodological Critique of “State-Derivation” (Staatsableitung) Theories

The published text is a fragment from the book *The Capitalist State – Marxists theories and Methods* (Kapitalistička država – Marksističke teorije i metode) of the British Marxist Bob Jessop.

In the third chapter of his book, from where this fragment was taken, the author submits to critical analysis the state-derivation (Staatsableitung) theory i. e. the theory of the school of the so-called capital logic being developed at the People’s High School in West Berlin at the end of the sixties and in the early seventies. Leaning on the essence and methods of Marx’s *Capital* it represent an attempt to derive the contemporary state from the capital relationship and to show how its form and functions are determined by and subordinated to the basic economic processes in certain cases.

Effectively, concentrated efforts of the followers of this theory were directed towards the derivation of the general, abstract definition of the state (which could serve as the theoretical instrument for the concrete historical analysis) from the Marxian politeconomic analysis, from the analysis of the simple production of goods or from the analysis of the capitalist production of goods. In contrast to the theory of the state monopoly capitalism, the protagonists of this direction line of the state analysis developed an enviable level of abstract-theoretical elaborations established in Marx’s critique of political economy. The ideological and political meaning of this theoretical attempt is the rejection of the “illusion of the welfare state“ i. e. rejection of the political reformism of the German social democracy.

In contrast to the followers of the theory of the “state monopoly capitalism“ (Jessop’s critique of this theory was published in No. 6/88 of the journal “Létünk“), the protectors of this approach do not consider that the state is a simple organ of the ruling class. Namely, although the capitalist state is the essential reproduction element of the capitalist production relations and, as such, reproduces the basic contradictions of this production relation, exactly for this reason it is compelled to intervene not only against the working class, but against each individual capitalist as well.

According to Jessop, the basic theoretical and theoretic-methodological imperfection of this approach to the analysis of the contemporary state lies in the fact that it does not mean a relatively autonomous significance and influence of the class struggle in the

constitution of the state form and function, therefore, it is not able to recognize all the relevant historical concretizations and special features of the contemporary state, neither to include adequate strategies of the class struggle and of the socialist transformation.